

# CRITICISM OF THE FRENCH REVOLUTION IN EDMUND BURKE

FATİH DUMAN

Prof. Dr., Hitit Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü  
Mail: fatihduman@hitit.edu.tr

 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8493-000X>

## Abstract

Edmund Burke is one of the most significant representatives of the critical tradition towards the French Revolution. The critiques of the Revolution in his work *Reflections on the Revolution in France* (1790), written shortly after the Revolution began, and other related texts had a profound influence in the following period. The fact that many of Burke's predictions turned out to be largely accurate played a significant role in the formation of this influence. Therefore, studies on the French Revolution, whether in agreement or opposition, cannot be conducted without mentioning Burke in some way. The philosophical arguments that form the foundation of Burke's critique of the French Revolution lie in his criticisms of Enlightenment rationalism. These philosophical assumptions merge with his views on social theory and reveal his critiques of the French Revolution. This study will examine Burke's criticisms of the French Revolution in various dimensions. First, Burke's general arguments regarding the Revolution will be addressed, followed by a closer examination of his more specific analyses. Finally, the revolutionary government critiques voiced by Burke in this context will be discussed.

**Keywords:** Edmund Burke, Critique of the French Revolution, Liberal Conservatism.

## Makaleye Ait Bilgiler

Makale Türü: Araştırma  
Geliş Tarihi: 17.02.2024  
Kabul Tarihi: 25.05.2024  
Yayın Tarihi: 15.06.2024  
Yayın Sezonu: Temmuz - Aralık

## Makaleye Atıf Bilgisi

DUMAN Fatih (2024). "Edmund Burke'te Fransız Devrimi Eleştirisi". *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*. Yıl: 20 Sayı: 67. ( 268-309)

muhafazakârdüşünce • yıl: 20 - sayı: 67 • Temmuz-Aralık 2024

# EDMUND BURKE’TE FRANSIZ DEVRİMİ ELEŞTİRİSİ<sup>1</sup>

FATİH DUMAN

## Özet

Edmund Burke, Fransız Devrimi’ne yönelik eleştirel geleneğin en önemli temsilcilerinden birisidir. Devrimin başlamasından çok kısa bir süre sonra yazılmış olan *Reflections on the Revolution in France* (1790) ve ilişkili diğer metinlerdeki Devrim eleştirileri sonraki dönemde önemli etki yaratmıştır. Burke’ün öngörülerinin büyük ölçüde doğru çıkmasının bu etkinin oluşmasında ciddi payı mevcuttur. Bu itibarla Fransız Devrimi’ne dair çalışmalar, benimsenerek ya da karşı çıkılarak olsun bir şekilde Burke’ü zikretmeden yapılamaz. Burke’ün, Fransız Devrimi eleştirisinin temellerini oluşturan felsefi argümanlar Aydınlanma rasyonalizmine yönelik eleştirilerinde yatmaktadır. Bu felsefi kabuller sosyal teoriye ilişkin kavrayışlarla bütünleşmekte ve Fransız Devrimi’ne yönelik eleştirileri açığa çıkarmaktadır. Bu çalışma Burke’ün Fransız Devrimi’ne yönelik eleştirilerini farklı boyutlarıyla ele alacaktır. Öncelikle Devrim’e ilişkin Burke’ün genel argümanları ele alınacak, ardından daha spesifik analizleri incelenecektir. Son olarak ise, Burke’ün bu bağlamda dile getirdiği devrimci yönetim eleştirileri ele alınacaktır.

**Anahtar Kelime:** Edmund Burke, Fransız Devrimi Eleştirisi, Liberal Muhafazakârlık.

1 Bu makale, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Anabilim Dalı’nda hazırlanmış olan doktora tezime [Aydınlanma Eleştirisinden Devrim Karşıtlığına: Liberal-Muhafazakâr Bir Düşünür Olarak Edmund Burke] dayanılarak yazılmıştır. Tezin kitaplaşmış hâli için bkz. Duman, 2010; 2017.

## Giriş

Edmund Burke; felsefede Aydınlanma Çağı’nın, siyasette Fransız Devrimi’nin yarattığı dönüşümlere çok erken tepki gösteren bir düşündürdür. Aydınlanma rasyonalizmine ve onun siyasal sonucu olarak gördüğü Fransız Devrimi’ne ilişkin erken dönem eleştirileri sonraki düşünürlerce tekrarlanmış ve bu konuda bir başlangıç olarak Burke’e atfı yapılmıştır. Bu eleştiriler günümüze dek ulaşan süreçte devrim karşıtlığının temel argümanlarını oluşturmuştur. Burke’e yönelik ilginin bir sebebi de Fransız Devrim’i hakkındaki öngörülerinin büyük ölçüde gerçekleşmiş olmasıdır. En önemlisi ise, Burke’ün Aydınlanma düşüncesi ve bunun toplumsal ve siyasal sonuçları arasında ilişki kurarak bütüncül bir eleştirelilik örneği sergilemesidir. Bir diğer ifadeyle, Burke tarihte kalmış ve üstü örtülmüş bir düşünür değil farklı şekillerde günümüzde tekrar okunan ve yorumlanan, düşüncelerinin önemi vurgulanan bir düşündürdür.<sup>1</sup> Örneğin Fransız Devrimi eleştirisi, 1918 gibi erken bir tarihte Bolşevizm’e karşı bir cevap olarak kullanılmıştır (Dicey, 1918: 275-287). Bu noktada geleneksel muhafazakârlar da neo-muhafazakârlar da Burke’ü önemsemekte ve düşüncelerini kullanmaktadırlar. Burke’e yönelik artan bu çağdaş ilgi, bizce düşüncesinin liberal muhafazakâr özyle yakından bağlantılıdır. İlgili literatürde son dönemde önemi vurgulanan ya da altı çizilen damar, Burke’ün en önemli temsilcisi olduğu liberal muhafazakâr düşünce geleneğidir. Dünyada ve son zamanlarda Türkiye’deki Burke’e yönelik bu çağdaş ilgi, geniş anlamda Burke’ü düşüncenin ‘aktüelliğini’ ortaya koymaktadır.

Burke’e göre, Aydınlanma düşüncesi ile Fransız Devrimi arasında doğrudan bir ilişki vardır. Fransız Devrimi’ni mümkün kılan Aydınlanma’nın ilkeleridir. Bu açıdan Burke’ün genel bir ifadeyle Aydınlanma felsefesine karşı geliştirdiği felsefi-epistemolojik kuramsal perspektif ile Devrim’e ilişkin toplumsal ve siyasal çözümlenmeleri arasında teorik bir bütünlük vardır. Ancak özellikle Aydınlanma rasyonalizmine ve Fransız Devrimi’ne karşı çıkan Burke, Aydınlanma’nın İskoç versiyonunun empirist kuramsal çerçevesinden hareket etmekte; İngiliz ve Amerikan devrimlerini onaylamaktadır. Aralarındaki farklılıklara rağmen 18. yüzyıl İskoç düşünürlerinin (Hutcheson, Hume, Smith, Reid, Ferguson, Robertson vb.) ‘ahlak felsefesi’ ve ‘sosyal teori’ çerçevesinde oluşturdukları sosyo-politik dil, Burke’ün Fransız Devrimi’ne yönelik çözümlenmelerini doğuran kuramsal çerçevenin üzerine

1 “...Burke’ün Fransız Devrimi hakkındaki saptamaları, savları, yargıları, her zaman Fransız Devrimi tarihçileri üzerinde -olumlanacak ya da yadsınacak görüşler olarak- önemli bir etkiye sahip olmuştur. Demek ki Burke, bu alanda hep ‘aktüel’ olmuştur, güncelliğinden hiçbir şey yitirmemiştir” (Ağaoğulları, 2010: 18).

oturduğu dildir. Bir diğer deyişle, Burke'ün sosyo-politik kuramının temelleri, İskoç Aydınlanması düşünürlerinin geliştirdikleri teorik çerçeveye oturan estetik, epistemoloji ve tarih anlayışında bulunabilir. Bu açıdan Burke, her ne kadar muhafazakâr ideolojinin kuruculuk payesini taşısaya da liberal bir geleceğin kuramsal kökenleriyle de ciddi bir bağlantıya sahiptir. İdeolojik açıdan liberal-muhafazakâr sentezi ifade eden bu düşünce geleneği, Burke'ün çağdaşlığının ve aktüelliğinin arkasında yatan sebepleri de anlaşılır kılmaktadır.

Burke'ün 'Fransız Devrimi eleştirisi' ve 'devrim karşıtı sosyo-politik söylemi' temellerini insan doğasına ilişkin argümanlarda bulmaktadır. Bu kavrayış ise özellikle İskoç Aydınlanması düşünürlerinin oluşturduğu söylemsel çerçeveden hareket etmekte ve bu bağlamda ifadesini bulan Aydınlanma rasyonalizmi karşıtı 'epistemolojik-moral kurgu'da açığa çıkmaktadır. Burke, politikacı ve devlet adamı kimliği nedeniyle, İskoç düşünürlerin yaklaşımının daha çok 'siyasal' yönünü vurgulayan bir düşünür olarak görülmektedir. Ancak Burke'ün sosyal ve siyasal düşüncesinin temelini zikrettiğimiz epistemolojik-moral perspektif oluşturur. Örneğin Burke Fransız Devrimi'ni eleştirirken ve siyasal çözümler yaparken Aydınlanma rasyonalizmi karşıtı düşüncelerinin yer aldığı *A Philosophical Enquiry into the Origin of Our Ideas of the Sublime and Beautiful* (1757) başlıklı eserindeki estetik kategorileri kullanır; geniş anlamıyla estetik olanla toplumsal ve siyasal olanı ilişkilendirir. Bir başka deyişle, Aydınlanma aklı karşıtı epistemolojik moral kurgunun sosyal teorideki sonuçları kendisini devrim karşıtı argümanlarda gösterir. Ancak bu çalışma bağlamında Burke'ün epistemolojik-moral perspektifinin<sup>2</sup> ayrıntılarına girilmeyecek, özellikle *Reflections on the Revolution in France* (1790)<sup>3</sup> eserinde ve ilişkili diğer metinlerinde yer alan doğrudan Fransız Devrimi'ne dair değerlendirmelerine odaklanılacaktır.

## Fransız Devrimi: Genel Argümanlar

Burke'ün Fransız Devrimi'ne ilişkin *Reflections*'daki değerlendirmeleri çok erken tarihlidir. Tarihçilerin Devrim'i, XVI. Louis'nin çağrısıyla 5 Mayıs 1789'da Versailles'da toplanıp çalışmalarına başlayan *États Généraux*'nun 17 Haziran 1789'daki oturumunda, Sieyès'in önerisi üzerine kendisini 'Ulusal Meclis' ilan etmesiyle başlattıklarını düşünürsek 1 Kasım 1790 tarihinde basılan *Reflections*, henüz kralın ve kraliyet ailesinin diğer üyelerinin

2 Bu konunun çok yönlü ve ayrıntılı bir sunumu için bkz. Duman, 2010; 2017.

3 "...amacı ne olursa olsun Fransız Devrimi'yle hesaplaşmaya kalkışan her tarihçi için, Burke'ün *Reflections*'ı vazgeçilmez bir 'referans kitabı' olma özelliğini hep korumuştur" (Ağaoğulları, 2010: 19).

idam edilmediği, devrimci terörün yaşanmadığı bir dönemde yazılmıştır.<sup>4</sup> Bu durum Reflections ve Burke’ün daha sonraki yazıları arasında temel bir farklılık yaratmaz. Çünkü Burke, Reflections’da ifade ettiği tutkulu Devrim karşıtlığını ölünceye kadar devam ettirmiştir.

Getirdiği eleştirilerden bağımsız olarak Burke, Fransa’da yaşananların önemini ve yaratacağı etkiyi çok erken bir tarihte öngörmüştür. Bu çerçevede Burke, Fransa’daki gelişmelerin kendine has yapısını, diğer değişim ya da dönüşümlerden farklılığını bir anlamda benzersizliğini vurgulamaktadır. Burke’ün (1993: 10) ifadesiyle, Fransa’daki Devrim, “...sadece Fransa’nın işlerinin değil, bütün Avrupa’nın belki de Avrupa’dan da fazlasının büyük bir krizidir. Bütün koşullar birlikte düşünüldüğünde, Fransız Devrimi bu zamana kadar dünyada gerçekleşmiş en hayret verici olaydır.”<sup>5</sup> Ayrıca Burke, Fransa’nın genelde Avrupa özelde ise İngiltere için olan tarihsel önemine dikkat çekmektedir. Fransızlar için, Virgil’den aktardığı bir ifadeyle, “bizim halkımızın kökeni (gentis incunabula nostrae)” diye yazan Burke’e (1993: 80) göre, “[Fransızların] membaı tıkanıldığında ve kirletildiğinde, nehir uzun süre akmayacak ya da bize ve belki de herhangi bir ulusa sakin şekilde dökülmeyecektir.” Bu durum bütün Avrupa için, Fransa’da olanlarla çok yakından ilgilenmeyi zorunlu kılmaktadır.

Burke’ün Fransız Devrimi’ne yönelik eleştirilerini çeşitli şekillerde ele almak mümkün olmakla beraber, genel bir perspektiften hareketle eleştirileri iki farklı bağlama yerleştirebiliriz. Birinci bağlam, tarihsel-toplumsal gerçekliğe ilişkin empirik verilerin Burke tarafından algılanması ve anlamlandırılması noktasında şekillenmektedir. Bunun temelinde ise; Burke’ün tarihe, tarihsel değişime ve özellikle Avrupa medeniyetinin bu değişim sürecindeki özelliklerine, tarihsel ve toplumsal kurumlarına, geleneklerine, adetlerine, değerlerine, toplumsal ilişki biçimlerine kısacası genel bir ifadeyle yaşam biçimine ilişkin düşünceleri bulunmaktadır. Burke’ün bu konulara ilişkin açıklamalarını dikkate aldığımızda ulaşılabilecek sonuç açık ve nettir: Fransız Devrimi, Burke’ün nezdinde Avrupa medeniyetinin birleştirici iki unsuruna yani soyluluk ve dine karşı yapılmıştır. Soyluluk ve dinin maddi ve manevi

4 Burke’ün, *Reflections*’ın basımından çok önce Devrim’in hemen başında 1789 yılı içindeki özel yazışmalarında yer alan, Devrim’in anlamına ilişkin bazı ifadeleri ilginçtir: Örneğin ekim ayının başında oğluna yazdığı mektupta, Fransa’da “beşeri toplumu oluşturan bütün unsurların dağılmakta olduğu ve onun yerini canavarların dünyasının aldığı” yazmaktadır. Kasımın başında, siyasal hamisi olan Earl Fitzwilliam’a ise, Fransa’nın “çözölmüş bir öлке olduğunu ve bunun çok uzun bir süre telafisinin mümkün olmayacağını”; “Batılı sistemin kalbinde yer alan büyük medeni ölkelerin [Fransa’nın] topyekün siyasal bir yok oluş” yaşadığını yazmaktadır. Ayrıntılar için bkz. O’Neill, 1999: 142-143.

5 Sadece Devrim’e ilişkin bu teşhis açısından baktığımızda, Burke’ün *Whig* grubunun diğer üyeleriyle aynı görüşü paylaştığını söyleyebiliriz (Mitchell, 1993: 294).

düzeyde oluşturduğu anlam çerçevesi dağıtılmış, bu iki unsurun temel direklerini oluşturduğu toplumsal ve siyasal düzen yıkılmıştır. Bu çerçevede Burke (1999: 519) Fransız Devrimi'ni, "ülkenin girişimci yeteneklerinin [burjuvazi] ülkenin mülkiyetine [aristokrasi] karşı isyanı" olarak tanımlamaktadır. Burke'ün bu noktadaki itirazı, 'ticari toplum'a ya da bir sınıf olarak burjuvaziye değildir. O dönemde İngiltere'de daha gelişmiş bir ticari toplum bulunduğunu düşünürsek, Burke'ün itirazlarının Orta Çağ'a özlem duyan bir aristokrasi yanlılığından kaynaklanmadığını anlayabiliriz. Problem, Fransız Devrimi'nin meşruluğunu dayandırdığı argümanlardan ve bu temelden hareketle gerçekleşen yıkıcılığından ve radikalliğinden kaynaklanmaktadır.

Fransız Devrimi geleneğe, tarihsel sürekliliğe, mevcut ahlaki imgelemin içeriğini oluşturan unsurlara referansta bulunmaksızın evrensel bir akıl, evrensel bir insan hakları vb. gibi tarih üstü, rasyonel kurgusal ideallerden hareket etmekte, meşruluğunu burada kurmaktadır. Dolayısıyla kendisini sınırlayacak standartları yitirmekte ve Burke'ün nezdinde medeniyetin bütün kazanımlarını yok edebilecek bir noktaya savrulmaktadır. Burke'ün dehşete kapılmasına, kıyamet kopuyormuş gibi, cehennem kapıları açılmış gibi<sup>6</sup> yazmasına yol açan Devrim'e ilişkin bu algılama tarzıdır.<sup>7</sup> Çünkü Devrim, geleneksel yapıdaki toplumsal zeminden ve tarihsel sürekliliği gözetmenin getireceği sınırlamalardan sıyrılmakta; evrensel ve soyut genellemeler adına her şeyi yapabilecek bir özgürlüğü ileri sürmektedir.

Burke'ün anti-rasyonalist temeldeki sosyal teorisi, evrimci bir gelişimi/değişimi öngörmektedir. Bu nedenle Burke, Fransa'daki devrimci aktörlerin toplumsal alanı radikal şekilde yeniden düzenleme isteğini çok tehlikeli görmektedir. Burke'ün karşısına dikildiği "fikir, en iyi ifadesini Fransız Devrimi'nin önde gelen teorisyeni Abbe Sieyès'in, devrimci meclisi yüreklendirmesinde bul[maktadır]. Sieyès meclisi 'tıpkı doğa durumundan gelen ve bir sosyal mukavele imzalamaya amacıyla bir araya gelmiş insanlar gibi davranmaları' için yüreklendir[mektedir]." (Hayek, 2005: 48). Ancak Burke'ün nazarında doğal olmayan böyle bir özgürlük idealinin sonucu, kaçınılmaz olarak daha otoriter ve totaliter bir toplumsal/siyasal düzen olacaktır. Çünkü Devrim'in hedef aldığı soyluluk ve din iktidarını şiddetini kıran ve azaltan

6 Burke'e göre Fransız Devrimi bir ulusun sorunu değil insanlığın sorunudur. Devrim'e karşı mücadele gerçekte medeniyet ve barbarlığın mücadelesidir. Bu, "Fransa'ya karşı bir savaş değildir, Jakobenizm'e karşı bir savaştır". Bkz. O'Neill, 1999: 339.

7 Burke'ün bu algılamasını olayların içinde olmanın verdiği bir abartı olarak değerlendiren A. Tocqueville'e (2004: 72) göre, Devrim ne kadar radikal olsa da zannedildiğinden daha az yenilik getirmiştir.

bir diğer deyişle iktidarı yumuşatan bir fonksiyon icra etmektedir.<sup>8</sup> Ayrıca bu iki kurum Burke’ün gözünde tarihsel süreklilik ve düzen açısından da çok büyük önem taşımaktadır.

Burke’ün (1993: 87), ‘ön yargı (prejudice)’ kavramına ilişkin açıklamaları bu çerçevede anlam kazanmaktadır. Avrupa medeniyeti için aklın içinde işlemesi gereken ön yargıların başında Burke’e göre, din ve soyluluk gelmektedir. Tarihsel süreçte şekillenmiş, insan doğasında yer etmiş duygu, düşünce ve değerlerin kültürel aktarımının kurumsal mekanizmaları olarak soyluluk ve din gerek sosyal ahlak kodlarının oluşmasında gerekse bunun bireysel düzeydeki işleyişinde önemli işlevlere sahip olan iki temel ‘ön yargı’yı oluşturmaktadır (Burke, 1993: 90 vd.). Tarihsel evrim sürecinin ürünü olan ve çıplak aklın yaratacağı tehlikeleri gideren ön yargıların işlemesi, rasyonel kavrayışın ötesine geçmektedir. Ancak bireylere akıl dışı ya da saçma gelebilir olsa da ön yargılar, beşerî sosyal ilişkilerin bütünlüğü içinde önemli rol oynayan ve insan doğasının işleyişini somutlaştıran etkili unsurlardır. Bu nedenle Burke, soyluluk ve dinde somutlaşan en önemli ön yargıların gerek Fransız filozoflar gerekse devrimciler tarafından yok edilmeye çalışılmasına şiddetle karşı çıkmaktadır. Burke’ün (1993a: 275) nazarında Aydınlanmacı Fransız filozofların düşünsel planda reddettikleri ön yargıları, Fransız devrimciler fiili olarak yok etme işini üstlenmişlerdir.

Burke’ün Devrim’e yönelik en önemli itirazlarından birisi, ‘şövalyelik ruhu’ dediği şeyin devrimcilerin eylemleriyle yok edilmesidir. Burke’e göre şövalyelik ruhu, maddi ve manevi özellikleriyle bütün bir değerler sistemi (ethos) olarak hükümdar ya da egemenin iktidarıyla ilişkili olan şiddeti yumuşatmakta, egemenlere bir tür sosyal ahlak kodu dayatmaktadır. Devrimcilerin yok ettiği şey, “kralları korkudan azade kılan, kralları ve uyruklarını despotluk tedbirlerinden kurtaran bağlılığın eski feodal ve onurlu ruhu”dur. Burke’ün gözünde Avrupa medeniyetinin iki temel direğinden birisi olan bu ruhun yok edilmesi, “önleyici (preventive)<sup>9</sup> cinayetler ve müsaderelerle”

8 Burke’ün soyluluk ve din ya da soylular ve din adamları toplumsal tabakalarının işlevlerine ilişkin görüşleri Montesquieu’nün düşünceleri ile çakışmaktadır. Montesquieu monarşik bir yönetimde, soylular ve din adamları toplumsal tabakalarının kral ile halk arasındaki ‘ara erkler’i oluşturduklarını ve bu konularıyla kralın egemenliğini sınırlayarak onun yasalarla belirlenmiş toplumsal-siyasal düzene uymasını sağladıklarını belirtmektedir. Burke, soylular ve din adamlarını ‘iki temel ön yargı’ olarak nitelerken Montesquieu, hukuksal değil toplumsal bir içerikle ‘*birer temel yasa*’ olarak nitelermektedir. (Ağaoğulları vd., 2006: 404-405).

9 Burke ‘preventive’ kelimesini, ‘preventive war (önleyici savaş)’ ya da ‘preventive justice (önleyici adalet)’ ibarelerinde olduğu gibi, devletin suç işlenmesini önlemek için henüz ortada bir şey yokken aldığı önlemleri nitelermek için kullanmaktadır. Bu anlamda ‘önleyici cinayetler ve müsadereler’ bir tür devlet terörünün göstergesi olarak anlaşılabilir.

“komploların ve suikastların” gerçekleşmesine yol açacak; bu korkunç ve kanlı düsturlar bütünü, kendisinin ve kendisine boyun eğenlerin onuruna dayanmayan iktidarın siyasal ilkelerini oluşturacaktır. Sonuçta ise, “uyruklar ilkesel olarak asiler hâline geldiği için, krallar siyasal olarak despotlar haline gelecektir” (Burke, 1993: 78).

Burke, Avrupa medeniyetinin ahlaki imgeleminin içeriğini oluşturan en önemli unsurlardan birisi olarak gördüğü şövalyeliğin değerler sistemini, Fransız devrimcilerinin değerler sistemine karşıt olarak tanımlamaktadır. Şövalyelik ruhu, iktidarın şiddetini (terror) yumuşatırken devrimcilerin incelelik ve zarafetten bütünüyle yoksun ‘barbar felsefeleri’nde “yasalar, sadece kendi yarattıkları şiddetle desteklenmektedir” (Burke, 1993: 77). Bir diğer deyişle, devrimcilerin ‘mekanik felsefesi’ iktidarın şiddetini yumuşatan ve dolayımlayan unsurları yok ettiği için egemenlerin yaslanabileceği tek şey çıplak şiddet olacaktır. Estetik teorinin kavramlarıyla ifade edersek siyasal bedeni güzelleştirme (ya da ideolojik dolayım) işlevini yerine getiren şövalyelik değerleri gibi geleneksel unsurları yok eden devrimciler, uyrukları iktidarda en açık ifadesini bulan ‘yüce’nin çıplak şiddetiyle baş başa bırakmaktadır. Çünkü Burke’e göre, yücenin açıkça ya da gizil olarak egemen ilkesi terördür. Dolayısıyla ‘güzel’ kategorisindeki erdemleri, toplumsal ve siyasal ilişki biçimlerini, değerleri, davranış biçimlerini vs. yok etmek yücenin terörünü çıplak olarak (estetik kılınmaksızın ya da dolayım lanmaksızın) uyruklara uygulamak anlamına gelecektir.

Ayrıca Burke’ün ‘değişimin tedriciliği’ çerçevesindeki düşüncelerini dikkate alırsak Fransız Devrimi, bu doğal gelişim yasasına ters bir şekilde tezahür etmektedir. Buna göre, Fransız devrimcilerin yaptıkları ve yapmak istedikleri Burke’e, insan doğasının yapı ve işleyişine ve bu işleyişle bütünleşen tarihsel/toplumsal oluşuma ve değişime ters görünmektedir. Bir diğer ifadeyle Devrim, Burke’ün nazarında doğal olana karşıtlıktır; son kertede Tanrısal iradenin biçimlendirdiği insan doğasının işleyişiyle şekillenen yapıyı radikal şekilde değiştirme isteği olarak Devrim, doğal gelişime ters bir arzuyu ve eylemi yansıtmaktadır.

Ancak Burke, Fransız Devrimi’ni sert şekilde eleştirirken 1688 İngiliz Devrimi’ni benimsemekte ve yarattığı sonuçları kabullenmektedir. Burke’e göre bunlar birbirinden bütünüyle farklı olan oluşumlardır. Bazı Whig parlamenterlerinin yapmaya çalıştığı gibi bu iki Devrim arasında benzerlik kurmaya çalışmak doğru değildir. 1688 İngiliz Devrimi bir hanedanın yerine bir başkasını geçirmiş ancak yeni bir egemenlik biçimi ya da toplumsal düzen



kurmak amacıyla olmamıştır. Devrim’in temel amacı, kralın tecavüzüne karşı İngilizlerin geleneksel özgürlüklerini muhafaza etmektir.<sup>10</sup> Bir diğer deyişle, Devrim siyasal düzeyde ve eski düzeni muhafaza etme amacıyla olmuştur; yüzyıllardır biriken tarihsel tecrübenin, içinde erdemleri ve bilgeliği barındıran geleneksel kurallarını, toplumsal dokunun temel taşlarını yıkmaya amacı gütmemiş, sağduyunun ve zorunluluğun bir eseri olarak tarihin sürekliliğini yeniden sağlamıştır. Oysa Fransız devrimciler ülkeyi düz beyaz bir kâğıt olarak görme kibirliliğini göstermiş ve beşerî ilişkilerin karmaşıklığını göz ardı eden soyut aklın ürettikleri temelinde her şeyi yeniden inşa etmeye girişmişlerdir.<sup>11</sup>

Burke (1993: 48-49), Fransız Devrimi ile geçmişin çalkantılı zamanlarını karşılaştırarak onun farkını şöyle ortaya koymaktadır: “Çünkü onlar bütün katliamları arasında, ülkelerinin belleğini yok etmediler. Bilinçli asalet, soylu gurur, şan şeref ve öykünmenin asil anlamı söndürülmedi. Tam tersine o, yakıldı ve alevlendirildi. Bununla birlikte devletin organları tahrip edilse de var olmaya devam etti. Onur ve erdem bütünü ödülleri, bütün karşılıklar ve üstünlükler olduğu gibi kaldı. Fakat sizin şimdiki karışıklığınız bir felç gibi, hayatın kendi kaynağına saldırıyor.” Burke bu çerçevede, Fransız Devrimi’nin İngiltere’deki değişimden farklı olan özelliklerini ve muhtemel yıkıcı sonuçlarını sezemeyen Whig’leri de eleştirmektedir. Burke’e göre, dönemin Whig liderlerinden Charles James Fox gibi ‘Yeni Whig’ler’ Fransız düşünür ve devrimcilerin anlayışından etkilenmiş olup kadim siyasal ilkelerin taşıyıcılığını yapan ‘Eski Whig’lerin düşüncelerinden kopmuşlardır. Fransız hayranı Yeni Whig’lerin düşünceleri ve eylemleri, İngiliz tarzı anayasal kurumlar, haklar ve özgürlükler açısından ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Aklın doğasının ve medeniyetin gelişmesinin yanlış kavranmasına dayanan

10 “...İngiltere’de 1688 Devrimi olmuştur ve Burke’ün hayranlık duyduğu bir devrimdir bu. Ama katıksız siyasal niteliktedir bu devrim; toplumsal, ahlaki ve tinsel bağların düzenini bozmayı ve yıkmayı amaçlamamıştır; dahası bu devrim İngilizlere, bir zamanlar sahip oldukları ama ‘iktidan keyfi olarak’ kullanılanlarca ellerinden alınan hakları yeniden kazandırarak kendisini meşrulaştırmıştır.” (Nisbet, 1997: 118). Burke’ün 1688 İngiliz Devrimi’ne ilişkin yorumları Locke’un düşüncelerine paraleldir: “Locke, 1688’de İngilizleri, haklarını ‘korumak’ için hareket eder şekilde anlatır. Dolayısıyla onların devrimi yeni ve daha iyi bir toplum getirme hareketi değil, II. James tarafından alınan eski hakları geri almak için yapılan gasp, kanunsuz ve muhafazakâr bir hareket olarak tanımlanır. Locke, anlamlı bir şekilde Kral William’ı, ‘büyük onarıcı’ (restorer) olarak adlandırır, ‘yenileyici’ (innovator) olarak değil. Locke’un devrimci inancı, daha önce sahip olunmayan bir şeyi gerçekleştirmek arzusunda olan Fransa’nın sol-kanat ideolojilerine ve Rus devrimcilerine oldukça uzaktır.” (Cranston, 2000: 91).

11 Burke bu değerlendirmeleri yaparken birey-toplum ilişkisine dair benimsediği bakış açısından hareket etmektedir. Hayatın ve toplumun karmaşıklığının karşısında insan aklının sınırlılıklarına vurgu yaparak bir bütün olarak toplumun ürettiklerini önemsemektedir. Dolayısıyla önemli olan bireyin sınırlı bilgi ve tecrübesiyle ürettikleri değil, kendini geleneklerde ve tarihsel sürekliliğin kurumsal yapılarında açığa vuran, çağların ve kuşakların genel sermayesiyle ürettikleridir. Bkz. Burke, 1993: 87.

bu bakış açısı, özgür bir toplum yaratamayacağı gibi toplumsal ve siyasal sonuçları açısından da yıkıcıdır.<sup>12</sup>

Yukarıdaki açıklamalarla doğrudan ilişkili olan ikinci bağlam ise, Fransız Devrimi'nin insan doğasının yapı ve işleyişine aykırılığıdır. Gerçekte birinci bağlamı oluşturan sosyal teoriye ve tarihsel/toplumsal argümanlara ilişkin açıklamalar, ikinci bağlamı oluşturan insan doğasının nitelikleriyle iç içe geçmiş hâdedir. Zaten Burke'ün itirazlarının temelinde de bu iki bağlam arasındaki bütünsellik algılaması bulunmaktadır. Buna göre Fransız Devrimi, insanın yapısındaki doğal duygulara, tutkulara karşı bir isyandır. Evrensel soyut bir akıl adına insanın doğal yapısında barındırdığı ortak duyguları bastırma, yok etme girişimidir. Bu argümanların mantıksal sonucu olarak Fransız devrimcilerin eylemleri, doğal moral düzene karşı bir isyandır.<sup>13</sup> İnsan doğasındaki akıl dışı unsurların aktif olduğu moral düzen, çıplak aklın hegemonyası altında ezilmek istenmektedir. Burke'e (1993: 52) göre, bu anlamda ahlaki açıdan sapkın olan devrimcilerin eylemleri, "her şeyde doğanın yüce yolundan ayrılmış görünmektedir". "Bu tarz insanlar [devrimciler], insan hakları teorilerini o kadar yüceltmişlerdir ki onun [insanın] doğasını tamamıyla unutmışlardır. Basirete yeni bir yol açmaksızın, kalbe kılavuzluk eden şeyleri engellemeyi başarmışlardır. Kendilerinde ve kendilerini takip edenlerde, insani yürekte iyice yer etmiş olan bütün duygudaşlıkları (sympathies) ifsat etmişlerdir." (Burke, 1993: 64-65).

Burke'ün bu ve benzeri ifadeleri, Fransız devrimcilerin doğal olmayan eylemlerinin, insanlardaki doğal duyguları yani toplumsal yapının ahlaki temellerini yıkmakta olduğunu vurgulamaktadır. Bu nedenle, Burke'ün (1993: 71-72) Devrim'in hareketli zamanlarındaki olayları, bir tiyatro sahnesindeki oyun gibi betimlediği edebî satırlar çok da anlamı olmayan bir retorikğin göstergesi ya da yansıması olarak değerlendirilmemelidir.<sup>14</sup> Burke, devrimcilerin insan doğasında yer etmiş olan ahlaki düzeni yıkan eylemlerinin, onları

12 Burke'ün kendisini ait hissettiği Eski Whig düşünce geleneği adına, Yeni Whig'lere yönelttiği eleştiriler için bkz. Burke, 1997: 626-657. Burke'ün bu ayrımı ve kendisini yerleştiği konumu aynı şekilde Hayek de benimsemektedir. Ayrıntılar için bkz. Gregg, 2002: 40-41.

13 "Fransa'da devrimciler sağduyuyu bir kenara fırlattıklarında, Burke onları süratle insan doğasının özelliklerini, şeylerin moral düzenini ve Tanrının iradesini hiçe saymakla itham etmiştir." (Kilcup, 1977: 394).

14 "Sistematik bir felsefe yapısında yazar, temel kavramları ve bunlar arasındaki bağlantıların doğasını aydınlatmakla ilgilenir. Bir retorik yapıtta ise bunlar, çok kez ya saklanacak ya da hiç dile getirilmeyeceklerdir. *Reflections* bu anlamda, en azından bir retorik yapıttır." Ancak bu durum Burke'ün *Reflections*'a yüklediği işlevle uyumludur: "Burke, bu şiddetli saldırı [Fransız Devrimi] karşısında okuyucularını ikna etmek için retorik bir girişimde bulunmuştur. Bu girişim, öyle olması gerektiği için retoriktir. Çünkü Lockeçu psikolojinin Burke örneğinde ussal bir sav, derinleşmiş ve pekişmiş kanlı ele geçirmek konusunda yetersiz kalacaktır. Burke, bunun yerine okuyucularında varolan önyargıları, onları bu ön-

medeni bir ulustan vahşi bir topluluk hâline dönüştürdüğünü; Avrupa’daki medenileşme sürecinin kazanımlarının temeline yıkıcı darbeler indirdiğini ileri sürmektedir. Devrimcilerin ticari toplumun ‘doğal koruyucu ilkeler’ini yıkıma götüren eylemleri, aynı zamanda içinde bulunulan ticari toplumun, bilim ve bilginin gelişmesinin ve Avrupa’nın medeni toplumsal yapısının da yıkımına yol açacaktır. Burke’e göre, insanın devrimcilerin eylemlerinin vahametini anlaması için soyut aklın argümanlarına değil yüreğinin sesine, doğasındaki duyarlılığa (sensitivity) başvurması gerekir. Burke kendisinin de “yeni hâsil olmuş modern ışığın soyut şuasıyla aydınlanarak değil, doğasının fitri duygularınca etkilenecek” bu eleştirilerde bulunduğunu belirtmektedir (1993: 67- 79- 74).

Bu noktada Burke, Fransız Devrimi’ne ilişkin olarak Richard Price (Dr. Price) ve onun konuşmasındaki<sup>15</sup> düşünceleri benimseyen insanlardan niçin bu kadar çok farklı hissettiğini sormaktadır. Burke’e göre (1993: 80), bunun çok açık ve net bir sebebi vardır: Böyle hissetmesi çok doğaldır (natural). Çünkü bu hisler insanın yapısındaki doğal duyguların sonucunda oluşmaktadır. Burke’ün buradaki değerlendirmeleri Enquiry’de geliştirdiği moral teorisinin argümanlarını içermektedir. Buna göre; Fransız Devrimi karşısındaki hisleri, Tanrı’nın insan doğasına yerleştirdiği doğal tutkuların sonucu olarak açığa çıkmaktadır. Çünkü insan bu tür olaylar karşısında etkilenecek bir doğaya sahiptir. Kralların, bu büyük dramın üst yöneticilerince tahtlarından edilip hakaret ve onur kırıcı davranışların nesnesi hâline getirilmesi ve benzeri davranışlar değerler alanındaki dehşet verici felaketleri yansıtmaktadır. Burke’e göre, bu ve benzeri olaylar, şeylerin fiziksel düzeninde olduğu kadar ahlaki düzende de açığa çıkan felaketler olarak görülmektedir. Dolayısıyla bu manzara karşısındaki ilk tepki rasyonel analizden çok doğal duygulara dayalı olacaktır. Bu doğal duygulardan çıkartılacak çok dersler olduğunu ve bu gibi olaylarda duyguların akla yol gösterdiğini belirten Burke (1993: 80-81),

---

yargıların kökenlerini incelemeye yönlendirmeden, uyandırmak zorundadır.” (Hampsher-Monk, 2004: 372-377).

- 15 Burke’ün sözünü ettiği konuşma, Richard Price’ın Devrim Derneği’nde yaptığı, “Ülkemize Olan Sevgimiz Üzerine” başlıklı konuşmasıdır. Price’ın konuşması, “genelde şovenizmden ayrırt etmeye ve belli evrensel değerler ile tanımlamaya çalıştığı, bazıları hatta insanın kendi ülkesinin yönetimini eleştirmesini bir ödev olarak içeren patriyotizm (yurtseverlik) ile ilgilidir.” Konuşmanın asıl önemli kısmı ise, Price’ın 1688’in ‘ilkelerini’ yorumlama ve Fransız Devrimi ile paralellik kurma çabasıdır. Price’a göre, 1688 Devrimi İngiliz hukukunu, halkın yöneticilerini seçmek, kötü yönetimleri nedeniyle görevlerine son vermek ve kendilerine uygun gelecek bir yönetim çerçevesi oluşturmak gibi açılardan kurumsallaştırmıştır. Siyasal toplumun temellerine ilişkin bu düşünceye karşı çıkan “Burke’ün bakış açısına göre, bu ilkeler yalnızca tarihsel anlamda yanlış olmakla kalmayan aynı zamanda yaygın bir biçimde inanılıklarında hiçbir yönetime destek verme güçleri bulunmayan ilkelerdir” (Hampsher-Monk, 2004: 332-333).

duygularımızın bize bir basiret sağladığını ve aklın durduğu yerde gerçeklikle ya da gerçekliğin doğru anlamıyla bizi yüzleştirdiğini ileri sürmektedir.

Buna göre, Fransız Devrimi gibi terör yaratan olaylar karşısında duygusal tepki göstermemek hatta bunu coşkulu bir şekilde zafer olarak nitelemek ahlaki bir eksiklik ve bu eksikliği taşıyan bireylerin dünya görüşü tüm ulus ve tüm Avrupa için felaket doğuracaktır. Tiyatro sahnesindeki trajediyi izlerken gözünden yaş gelenlerin gerçek hayatta ondan bin kat daha trajik olaylar karşısında etkilenmemesi hatta bu olayları coşkuyla sevinerek karşılaması duygudaşlık yetisinin yitirildiği doğal olmayan bir durumdur. Burke'ün (1993: 81) ifadesiyle, "henüz insan hakları okulundan mezun olmamış dinleyicilere konuşan ve kalbin moral tabiatına müracaat eden şairler, böyle bir zaferi [Fransız Devrimi] bir sevinç konusu olarak göstermeye kalkışmayacaktır." Ancak bu doğal tepkileri göstermek için, insandaki doğal ahlaki duyguların ya da itici güçlerin altındaki geleneksel toprak zemini yıkan Fransa'daki gibi bir devrime maruz kalmamış olmak gerekir. Buradan hareketle Burke, Fransız devrimciler ve onların İngiliz destekçileriyle Devrim karşıtı İngilizleri tam bir karşıtlık içinde tanımlamaktadır. Bu noktada biraz uzun da olsa Burke'ün (1993: 86-87) kendi ifadelerine başvurmak daha aydınlatıcı olacaktır:

"...bizler hala atalarımızın damgasını taşıyoruz... 14. yüzyıl düşüncesinin vakarını ve alıcılığını kaybetmedik; kendimizi vahşiler haline getirmedi. Bizler Rousseau'nun dönmeleri değil; bizler Voltaire'in müritleri değil; Helvetius bizim aramızda bir gelişme yaratmadı. Ateistler bizim vaizlerimiz değil, deliler de yasa yapıcılarımız değil. Bizler hiçbir keşif yapmadığımızı biliyoruz; ahlakta ve biz doğmadan uzun zaman önce anlaşılacak olan ve mezar, toprağına bizim küstahlığımız üzerine yığıldıktan ve sessiz kabir, kendi yasasını bizim arsız gevezeliğimiz üzerine empoze ettikten sonra da anlaşılacak olan yönetimin büyük ilkelerinde ve özgürlük düşüncelerinde hiçbir keşfin yapılmayacağını biliyoruz. İngiltere'de bizler bütünüyle doğal uzuvlarımızla kuşatılmış durumda değiliz; bizler, bütün liberal ve erkekçe [manly] değerlerin gerçek destekçisi, ödevimizin aktif gözlemcileri ve sadık koruyucuları olan, uzun zaman boyunca edinelegelmiş duyguların üzerine titrer onları geliştirir ve hala içimizde hissederiz... Bütün duygularımızı, bilgiçlik taslama ve sadakatsizlikle karışmamış şekilde, hala doğal ve eksiksiz olarak koruruz. Bizim, göğsümüzde çarpan, et ve kandan gerçek kalplerimiz var. Bizler Tanrıdan korkarız; krallara huşu içinde, parlamentolara bağlılıkla, yöneticilere hürmetle, ruhbanlara ihtiramla ve soylulara saygıyla yaklaşırız. Niçin? Çünkü bütün bu düşünceler zihnimize sunulduğunda, bu şekilde müteessir olmamız doğaldır (natural)."

Yukarıdaki satırlarda açıkça ifade edildiği gibi Burke, Fransızlar gibi bir Devrim yaşamayan İngilizlerin, tarihsel süreçte evrimsel bir şekilde oluşmuş toplumsal ahlakın temelini teşkil eden doğal duygulara sahip olduklarını ileri sürmektedir. Buna göre, insan doğasının işleyişi çerçevesinde şekillenen geleneksel toplumsal-tarihsel unsurların Fransa'daki gibi radikal şekilde

reddedilip yok edilmemesi, İngilizlerin Burke’ün ‘doğal’ diye nitelediği duygulara, tepkilere ya da düşüncelere sahip olmalarına yol açmaktadır. Burke’ün burada kullandığı ‘doğal’ ibaresi, doğal insana ilişkin içgüdüsel bir tepkiyi değil değerler, ilişki biçimleri, davranış kodları ve tutumlar açısından gelişmiş medeni bir toplumdaki insanın bir tür kendiliğindenlik kazanmış tepkilerini ya da duygularını nitelemektedir. Bu açıdan tikel bireylerin tepkileri, uzun zaman içinde oluşan belirli bir toplumsal yapının içinde şekillenmektedir. Ancak aynı zamanda insan doğasının işleyişinin empirik somutlaşması da bu tarihsel ve toplumsal ürünlerde, bir diğer ifadeyle sosyal davranış kodları, ilişki biçimleri ve değerleri içeren yaşam biçiminde açığa çıkmaktadır. Burke’e göre, bu doğal işleyiş İngiltere’de evrimsel bir süreçte yaşanmış ve yaşanmaya devam etmektedir. Oysa Fransa’da devrimciler, bu duygusal tepkilerin içeriğini belirleyen toplumsal değerlerden, ön yargılardan, davranış tarzlarından kısacası geleneksel yapıdan bağımsızlaşmış kimseler olarak bu doğal duygularını kendinde somutlaştıran toplumsal ve siyasal unsurları yerle bir etmektedir.

Bu bağlamda Burke’ün Fransız Devrimi’ne ilişkin eleştirilerinin içinde yer aldığı analizin, sadece siyasal ve toplumsal alanla sınırlı olmadığını belirtmek gerekir. Eleştiriler estetik, duygusal ve sezgisel düzeylerin de işin içine katıldığı daha geniş bir çerçevede şekillenmektedir.<sup>16</sup> Dolayısıyla Burke’ün estetik ve moral teori çerçevesindeki düşünceleri, bu açıdan önem taşımaktadır. Çünkü Burke’e göre insanlar, devrim gibi büyük siyasal olaylara öncelikle bu düzeylerde tepki gösterirler. Bu düşüncelerden hareket eden Burke’ün metinleri doğrudan okuyucunun duygularına hitap eden birçok pasaj içerir. Özellikle Marie Antoinette’in güzelliğine, masumiyetine, ihtişamına ve daha sonra trajik sonuna ilişkin satırlar bu konuda en meşhur olanıdır (1993: 75). Burke bu satırlarda Marie Antoinette ve benzerlerine yapılan kötülükleri anlatarak okuyucuların onlarla özdeşleşerek bir çeşit duygudaşlık hissetmelerini sağlamaya çalışmakla birlikte, siyasal düzeydeki şiddetin dehşetini de sergilemeye çalışır. Çünkü Burke’e göre, yıkılmakta olan toplumsal ve siyasal düzen Marie Antoinette ve benzerlerinde somutlaşmaktadır. Bu kişiler belirli bir düzeni, belirli bir hayat tarzını somutlaştıran sembollerdir. Erken dönem Burke eleştirmenlerinin en önemlilerinden birisi olan Thomas Paine (1998: 29) ise, bu satırlara atıfla Burke’ün kuşun tüyleri için hayıflandığını fakat ölmekte olan kuşu unuttuğunu söyler. Ancak

16 Burke’e göre, “eğer estetik yargı istikrarsızsa, o halde bu yargıda temellenen toplumsal duygudaşlıklar ve onlarla birlikte politik hayatın bütün dokusu da istikrarsız olsa gerektir.” (Eagleton, 2003: 78).

Burke'e göre, kuşun tüyleri ve kuş, imgelemin gerçekte birbirinden ayrılmaz parçalarıdır.<sup>17</sup>

Burke eleştirilenlerini çileden çıkararak Marie Antoinette betimlemesi ancak onun bir sembol olarak okunmasıyla daha anlamlı hâle gelebilir.<sup>18</sup> Enquiry'deki kadın güzelliğine ilişkin nitelikleri taşıyan Marie Antoinette, referansta bulunduğu bütün toplumsal ve siyasal imalarla beraber bir anlamda 'güzel'in de somutlaşmış hâlidir. Bu nedenle Burke'e göre, 'güzel'in fütursuzca yok edilmesi, insanları 'yüce'nin dehşetiyle baş başa bırakacaktır.<sup>19</sup> Çünkü Burke'ün nazarında sağlıklı bir düzen, Enquiry'de belirttiği gibi çok farklı temellere dayansalar ve doğaları çok farklı olsa da<sup>20</sup> kaçınılmaz olarak 'güzel' ve 'yüce'nin sentezinden oluşmak zorundadır.<sup>21</sup> Oysa Fransız devrimciler, estetik kılıcı 'güzel' unsurları düşüncesizce yok ederek Avrupa'nın yaşam biçimini ve her türlü sorunlara rağmen sağlıklı düzenini ve işleyişini ifade eden bu sentezi yıkmaktadır.

Kral ve kraliçe gibi semboller, belki de bazıları anlaşılır şekilde açıklanamayacak olan yani sezgisel düzeyde yer alan çeşitli düşünce ve kavramların

17 Burke'ün söylediği şeyi daha genel olarak da düşünebiliriz. Buna göre insanlar belirli soyut düşünce ya da teorilere değil onların somutlaştığını düşündükleri sembolere daha güçlü tepki verirler. Örneğin, insanlar teolojiye değil peygamber ve Kilise'ye, iktidardan teorisine değil iktidardaki kişilere dönüktürler. Burke'ün bu tespiti genel olarak insandaki bir eğilime ilişkindir. Yönetimdeki insanların karakterleri ve moral değerlerine ilişkin çözümlenmeleri ön plana almasının temelinde de bu kabulü vardır.

18 O'Neill'e göre (1999: 146) Burke'ün anlatmak istediği, bu zarif, güzel, masum varlığı yok eden Fransız Devrimi gerçekte bir bütün olarak onu mümkün kılan kültürel koşulları da yok etmektedir.

19 Eagleton'ın (2003: 81, 86) ifadesiyle, "o halde, güzel ile yüce arasındaki ayrım, kadın ve erkek arasındaki ayrımdır; ama aynı zamanda Louis Althusser'in ideolojik ve baskıcı devlet aygıtını diye adlandırdığı şeyler arasındaki ayrımdır da." Ya da "artık kadın, estetik-olan ve politik hegemonya, aslında eşanlamdırlar". Ayrıca bkz. (White, 1994: 7).

20 "...hayran olduğumuz şeye boyun eğimiz, fakat bize boyun eğen şeyi severiz... Kısacası yüce ve güzel fikirleri o kadar farklı temellere dayanırlar ki, onların aynı konuda uzlaşmalarını ummak zordur, [daha önce] söylemiş olduğum gibi bu neredeyse imkânsızdır." (Burke, 1987: 113-114).

21 Eagleton'ın (2003: 80-83) ifadesiyle, "bir tür korkuya kapılma olarak, yüce, bizi boyun eğmeye, hayranlık duymaya doğru sıkıştırır; bu yüzden, yüce, 'güzellik'teki gibi sevgimizi değil, fakat saygımızı gerektirmekle, uzlaşım olmaktan çok zorlayıcı bir gücü andırır... Diğer taraftan, özgür nizamı alan ve bizi bir kadın gibi oyalayan güzellik, yine de kurnazca kendini saklayan bir tür yasaya dayanır. Burke, bu iki çizgiyi birleştirmenin hiçbir yolunu göremediğini itiraf eder; bu da açık bir şekilde ortaya politik bir problem koyar... politik paradoks açıktır: Yalnızca sevgi, bizi yasaya hakiki bir şekilde kazandırabilir, fakat bu sevgi, yasayı hiçliğe doğru aşındıracaktır... O halde, otorite, zorlamanın ve nizamın birbirini pekiştirdiği, ama birbirinin temelini de oyduğu gibi, bir tür kesintisiz kendini-yıkma'da yarar... Erk'in yüreğinde, iççelişikli 'özgür kölelik' yatmaktadır; estetik-olan, işte bu 'özgür kölelik'in diri bir semboldür. Özgürlük ne kadar büyükse, kölelik de o kadar derindir; fakat aynı sebeple, kendiliğindenlik de bir o kadar dizginlenemez hale gelebilir. İnsani özne ne kadar 'kendi başına' işlerse, otorite için o kadar iyi -ve o kadar kötü- olur. Eğer özgürlük tam da kendisinin koşulu olan boyun eğmeyi ihlal ederse, bu durumda 'Yüce'nin bastırıcılığı yardıma çağırılabilir; fakat erk'in bu nihai etkililiği, başkaldırını bastırıldığı kadar besleyip büyüttüğü için, aynı zamanda kendi potansiyel düşüşüdür de. Erk, bu yüzden bir tür muammasıdır; işte olanaksız yasalasız yasahıyla estetik-olmanın gizemi de bu muammamın yerinde bir göstergesidir."

somutlaşmasını, insanlar tarafından hissedilmesini sağlamaktadır. Burke açısından düzene ilişkin soyut kavramsallaştırmalar ya da teorik açıklamalardan çok semboller üzerinden işleyen tahayyüli, duygusal ve sezgisel anlamlar daha işlevseldir ve gerçekte yaşanan da budur. İnsanları bunlardan mahrum bıraktığınız anda her şeyin önünü açmış, çıplak akıl ve çıplak şiddet özdeşliğini görünür kılmış olursunuz. Burke (1993: 77-78), devrimcilerin felsefesinin bunu yaptığını ileri sürmektedir:

“Bu mekanik felsefenin ilkelerine göre, bizim kurumlarımız [yerleşmiş geleneklerimiz], bizde sevgi, saygı, beğeni ve bağlılık yaratacak şekilde, asla... kişilerde somutlaşamaz [dışa vurulamaz]. Fakat duygusal bağlılıklar yok eden bu tür bir akıl, onların yerini doldurma gücüne sahip değildir. Davranış biçimleriyle birleşmiş olan bu kamusal bağlılıklar bazen yasaya ekler, bazen düzelticiler ama her zaman yasaya yardımcıları olarak gereklidir... İyi teşkil edilmiş bir zihnin tadını çıkarma istidadı taşıyacağı bir örf ve adetler sistemi her ulusta olmalıdır. Bize ülkemizi sevdirmek için, ülkemiz sevgili olmalıdır.”

Oysa Fransız devrimciler, ‘yüce’nin dehşetini kıran ya da iktidarın şiddetini yumuşatan tam da bu örf ve âdetler sistemini ya da davranış tarzlarını yok ederek bunların beraberinde taşıdıkları anlam dünyasını ve değerleri de yerine yenisini koymaksızın yıkmaktadırlar.<sup>22</sup>

Burke’e göre, kral ve kraliçe siyasal anlamından daha çok şey ifade eder; bedenlerinde ahlaki imgelemin içeriğini oluşturan ancak devrimcilerin gereksiz ve atılması gereken şeyler olarak gördükleri unsurları barındırırlar. Bu nedenle estetik, tahayyüli, duygusal ve sezgisel alana ilişkin varoluşları, onları düzen ve o düzen içindeki anlam açısından çok önemli semboller olarak kurmaktadır. Oysa devrimciler için kral, herhangi bir insan; kraliçe herhangi bir kadın ve dolayısıyla ikisi de Burke’ün (1993: 77) ifadesiyle ‘hayvan’ olarak görülebilmektedir.<sup>23</sup> Kral ve kraliçeye ilişkin bu algılama, Paine’in kraliçeyi ‘kuşun tüyleri’ olarak niteleyip önemsememesinde olduğu gibi, Burke’ün şiddetle reddettiği indirgemeci bir düşüncedir. Burke’e göre, bu düşünce tarzı bir kez başlar ve meşru hâle gelirse önüne kattığı her şeyi yok edebilir. Kral ve kraliçe sıradan insandan ayrılamıyorsa sıradan insan da hayvandan

22 Fransız devrimcilerin eylemleriyle birlikte, “erk, estetik-kılınmaktan kesilmektedir: Bu radikal görüşte, bireyleri yasaya kancalayın, bireylerin duygulanımlarından çok darağacıdır. Toplumsal hayatın devlet ve ekonomi arasında bulunan tayin edici orta bölgesinin bütünü, yasalrı duygulara dönüştüren zengin desenlerle süslenmiş görenek örtüsü, felaketli bir şekilde yüzüstü bırakılmaktadır.” (Eagleton, 2003: 85).

23 Burke, insanların somut varoluş koşullarından bağımsız soyut birimler olarak görülmesinin sonucunun mekanik bir şekilde bir deneyde kullanılan hayvanlara bakışa benzer bir değerlendirmeye gidebileceğini belirtir. Bir diğer deyişle soyutlamamın sonucu insanı biyolojik varoluşuna indirgemektir. Bunun sonucu ise, toplumsal ve siyasal düzen için çok önemli olan sembollerin içerdikleri esrarlı anlamları yitirmesi ve her şeyin matematik gerçeklik olarak görülmesidir. Tıpkı kartezyen rasyonalizmin “matematiksel evreninde günah[ın] neredeyse bir aritmetik hatasına indirgenm[esi]...” gibi. (Hampson, 1991: 25)

ayrılmaz. Burke'e göre, bu bir değer ve anlam kaybıdır ve insanın insanlığını yok etmeye kadar gidebilir.<sup>24</sup>

Burke (1993: 77), devrimcilerin akıl karşısında çağ dışı, saçma ve hüküm-süzleşmiş olarak gördüğü, toplumun ahlaki imgelemin gardırobundan tedarik edilen geleneksel unsurlarını -âdetler, değerler ve tutumlar, ön yargılar, ortak inançlar, semboller, davranış kodları vs.- farklı bir perspektiften hareketle savunmaktadır:

"Fakat artık her şey değiştirilecektir. İktidarı nazik ve itaati liberal kılan, özümsemeyi uyuma sokan, özel toplumu güzelleştiren ve yumuşatan duygulan politikaya dahil eden tüm hoş yanlısamalar, bu yeni, fetihler yapan aydınlık ve akıl imparatorluğu tarafından ortadan kaldırılacaktır. Hayatın tüm edepli örtüsü terbiyesizce yırtılıp parçalanacaktır. Ahlaki imgelemin gardırobundan, çıplak, tirtir titreyen doğamızı örtmek ve kendi öz saygımızda bu doğayı soyluluğa yükseltmek için zaruri olarak tedarik edilen; yüreğin sahip olduğu ve anlama yetisinin onayladığı tüm fazlalık düşünceler gülünç, saçma ve kadim bir moda olarak yıkıma uğratılacaktır."

Burke'e göre, bu unsurların korunması, belirli bir toplumsal ve siyasal düzenin insanların kalplerinde sahip oldukları ve anlama yetilerinin de onayladığı temellerinin güvenliği açısından önem taşımaktadır. Çünkü bu unsurlar, insanların ahlak ve düzen algısının ve bunlara ilişkin pratiklerinin temelini oluşturduğu için, toplumsal düzenin istikrarı açısından onların korunması ve sürdürülmesi önem taşımaktadır. İnsan doğasıyla bütünleşmiş olan bu geleneksel unsurlar, siyasal bedeni 'güzel' kılan, yücenin/iktidarın şiddetini yumuşatma gibi işlevleri yerine getirmektedir. T. Eagleton'a göre, Burke için "devrimcilerin yarattığı asıl tehlike, bağnaz anti-estetikçiler olarak, hegemonyayı çıplak güce indirgemeye kalkışmalarıdır. Devrimciler, erkeklerin ve kadınların bu dehşet verici yasayı tüm çıplaklığı içerisinde seyredebileceklerine ve hala yaşayabileceklerine delicesine inanan; her edepli dolayımı ve teselli edici yanlısamayı bu yasadan soyan; her tasarımsal ikonun kıran ve her dindar pratiğin kökünü kazıyan; böylelikle de perişan yurttaşları otoritenin tüm sadistçe şiddeti önünde çaresiz ve savunmasız bırakan Protestan aşırı uçlardır." Eagleton (2003: 84-85), "bu put kırıcılık karşısında öfkeye kapılan" Burke'ün, bunun yerine "Gramsci'nin daha sonra 'hegemonya' diye adlandıracağı şeyden yana sesini yükselteceğini" belirtir.

Stephen K. White'a (1994: 68-79) göre, Burke'ün estetik düşüncesi Fransız Devrimi eleştirisinde işlevsel hâle gelmektedir. Buna göre Burke'ün

24 Bunun sonucunda "bir kralın, bir kraliçenin, bir piskoposun ya da bir babanın katledilmesi, sadece sıradan bir cinayet" hâline gelecektir. Burke (1993: 77) bu bakış açısını, insan kişiliğine yönelik duygusuz bir algılamayı yansıtan, değerlerde yaşanan bir devrimin ifadesi olarak görmektedir.



eleştirileri ‘otantik, gerçek’ yücenin yerini ‘sahte’ yücenin almasına yöneliktir. Otantik yücenin deneyiminde insan sonsuzluk karşısında kendi sınırlılığı ile yüzleşir; oysa devrimcilerin yarattığı insanileştirilmiş sahte yücenin deneyimi insanın sınırlılığı ile yüzleşmesini yok eder ve bir beşerî sonsuzluk algısı yaratır. Bu nedenle doğurduğu sonuçlar otantik yücenin tam tersi yöndedir. Geleneksel olarak yücenin deneyimi insanda tevazu yaratırken yeni sahte yücenin deneyimi, insanın kibrini besleyerek çıplak aklının ve iradesinin bütün sınırlarını rafa kaldırır. İnsanlar, bireysel ya da kolektif olarak sonsuzluğu temsil etmeye başladıkları için, birbirlerini ve dünyayı yeniden şekillendirmede herhangi bir sınır görmemeye başlar. Bir diğer deyişle, otantik yücenin deneyiminin insanın ‘epistemolojik tevazu’sunu besleyen unsurları yok edildiği için insani irade, kendi sınırsızlığı ile baş başa kalmıştır. Buna göre, Devrim’in şiddetinden çok, oluşturduğu ‘sahte yüce’ deneyiminin yarattığı bakış açısı önemlidir. Devrimcilerin idamlarını betimleyen Burke’ün nezdinde, infazlar korkunçtur ancak daha da korkunç olanı bir insanın yaşamına son vermenin ciddiyet ve ağırbaşlılığının yitirilmesidir. Bu da insan kişiliğinin saygınlığı ve hayatın kutsallığı anlayışının yitirilmesinin sonucudur. Burke’e göre, otantik yüce deneyiminin anlamını kaybedişi genel olarak ahlaki davranış ve tutumlara ilişkin değer kaybıyla ilişkilidir. Bir diğer deyişle estetik deneyim, ahlak ve siyaset doğrudan birbiriyle ilişkilidir. Bu çerçevede Fransız devrimciler, sıradan bir siyasal değişimin değil beşeriyetin estetik deneyimini ve bununla doğrudan ilişkili olan medeniyetin ahlaki temellerini yıkıma uğratan bir girişimin özneleridirler (White, 1993: 507-527).

Burke Reflections’da, Marie Antoinette’e yapılanlara ve 6 Ekim 1789’un menfur manzarasına çok yer vermesinin nedenini açıklarken sosyal ve siyasal teorisi açısından çok önemli olan bir ifade kullanmaktadır. Burke’e (1993: 80) göre, tüm bu yaşananlar, “bütün devrimlerin en önemlisini... duygularda, davranış biçimlerinde ve ahlaki kanaatlerdeki bir devrimi” işaret etmektedir. Saygıdeğer olan her şey yok edilmekte, daha önemlisi içimizdeki her saygı ilkesi yok edilmeye çalışılmakta ve insan, yüreğinde doğal duygular beslemesi nedeniyle neredeyse özür dilemeye zorlanmaktadır. Burke’e göre devrimciler, medeniyetin temellerini oluşturan davranış biçimlerini (system of manners), yok etmeye ve bunun yerine kendi yapay, vahşi, kaba, ilkel vs. yeni sistemlerini koymaya çalışmaktadır. Burke için bu çok önemlidir çünkü “yaşamlarımıza bütün şeklini ve rengini veren... ahlaki değerlerimizi besleyen” ve “yasalardan da önemli olan” davranış biçimleridir. “Yasalar bize yalnızca burada, orada, şimdi ya da sonra temas eder.” Oysa davranış biçimlerimiz sürekli, istikrarlı ve hissedilmez bir şekilde iş görür, “tıpkı içinde nefes

aldığımız hava gibi.” Devrimcilerin bazı yasaları değiştirmeleri çok önemli değildir ancak onlar yasaların da ahlaki duyguların da kendilerine bağlı olduğu davranış biçimlerinde devrim yapmaktadır.<sup>25</sup>

Burke’ün bu ve benzeri açıklamaları, Fransız Devrimi’nin, onu İngiliz Devrimi’nden ve diğer değişimlerden ayırt eden, farklı kılan en önemli özelliğini yani bir tür ‘kültür devrimi’ olma ya da bunu amaçlama özelliğini vurgulamaktadır. Bir diğer ifadeyle, Burke’ün Fransız Devrimi’nin ayırıcı özelliklerine ilişkin yaptığı açıklamalar, Devrim’in niteliğine ilişkin bu algı-lama tarzına işaret etmektedir. Bu durum Burke’ün, devrimcilerin yaptığı düzenlemeleri yarattıkları şiddetten daha çok önemsemesinde de açığa çıkmaktadır. İdamlardan daha önemli olan, yeni bir insan ve toplum yaratmak için yapılan düzenlemeler, devrimci meclisin bu yönde aldığı ve uyguladığı kararlardır.<sup>26</sup> Özcesi, estetik ve moral teori çerçevesinde ifade edilen ayırım, sosyal ve politik teori düzeyinde de takip edilmektedir: İngiliz doğal tarihsel gelişimi ve buna eşlik eden duygular ve davranış biçimleri Fransız Devrimi, filozofları ve devrimcilerinde açığa çıkan doğal olmayan duygular, tutumlar ve davranış biçimlerinin karşısına konmaktadır.<sup>27</sup>

### Fransız Devrimi: Spesifik Argümanlar

Burke’ün, Fransız Devrimi’ne bakışını anlaşılır kılmak için nispeten daha genel olan yukarıdaki düşüncelerinin ardından daha spesifik bazı değerlendirmelerini de ele almak gerekir. Genellikle Burke’e ilişkin yorumlarda Reflections’ın somut olarak açığa çıktığı bağlam ve bu bağlam çerçevesindeki eleştirileri göz ardı edilmekte, genel bir Burke’ü teorinin argümanları aktarılmaktadır. Ancak sadece Burke’ün somut koşullara yaptığı vurgu bile, metinlerdeki spesifik yorumların ele alınması için yeterlidir. Ayrıca unutmamak gerekir ki Burke’e atfedilen genel argümanlar, kaçınılmaz olarak spesifik durumlara ilişkin düşüncelerinden çıkartılmak zorundadır.

25 Alıntılar için bkz. Burke, 1999: 520.

26 “Onlar ahlak değerlerini ve beğeniye (taste) ifsat ediyorlar... Beğeni ve zarafet... yaşamın düzenlenmesinde yabana atılmaması bir öneme sahiptir... Önderleriniz, Rousseau aracılığıyla bu soylu önyargıları yıkmak amacını güdüyorlar.” (Burke, 1993a: 273). O’Neill’e (1999: 321-330) göre, Burke’ün bir Ulusal Meclis üyesine gönderdiği ve çoğu zaman göz ardı edilen yazısı (*Letter to a Member of the National Assembly*), Fransa’daki gelişmelerin bir ‘kültür devrimi’ şeklinde algılanmasını ve buna yönelik uyanlarını içermektedir.

27 Furniss’e (1993: 180-181) göre, Burke’ün eş zamanlı olarak hem yeni Fransız ideolojisini eleştirmek hem de ‘İngilizlik’ olarak nitelediği aristokratik/kapitalist birleşmeyi canlandırmayı amaçlayan “bu indirgemeci şeması”, gerçekte 18. yüzyılın ekonomi-politik söylemine içsel olan problemlerle uğraşmasından kaynaklanmaktadır. Ancak Burke’ün stratejisinin yapıçözümünü mümkün kılan da yine bu ikili çabanın mantığıdır.

Burke, ticari toplumun sağlıklı işleminin garantörü olan soyluluk ve dinin ilkelerinin yıkımını hedefleyen Fransız Devrimi’nde özellikle iki sosyal gruba işaret etmektedir: 1- Kâğıt para ya da vadeli bono (assignats) spekülâtorleri, 2- Filozoflar ve yazarlardan oluşan entelektüeller. Birlikte hareket eden ve birbirlerinin çıkarlarını kollayan bu iki grup, iş birliği içinde dinin ve soyluluğun etkisini yok etmek istemektedir. Burke bu ‘parasal çıkar’ ile filozofların insan ve topluma ilişkin teorilerinin birbirini desteklediğini belirtmektedir. Parasal çıkarın gelişmesiyle eş zamanlı olarak filozoflar yeni bir insan tanımı geliştirmişlerdir ve bu ikisi çok sıkı ve belirgin bir birlik oluşturmuştur. Bu birlik kendisini eski düzenden farklı görerek yenilik arayışının taşıyıcılığını üstlenmiştir. Filozoflar, Burke’ün (1993: 110-113) adlandırmasıyla ‘siyasal yazın adamları’ edebî ünlerini kullanarak, akademiler oluşturarak, Encyclopedie’yi çıkartarak, ticari ve mali sınıfların patronajından faydalanarak kamuoyu üzerinde büyük bir etkiye sahip olmayı başarmışlardır.

Burke’e göre, parasal çıkarın desteğiyle gittikçe güçlenen filozoflar ortak hareket eden bir oluşuma, temel amaçlarından birisi “Hristiyan dininin yok edilmesi” olan bir örgüte dönüşmüşlerdir. Özellikle yazın dünyasında uzun ve yavaş bir süreçte elde ettikleri güçle, kamuoyunu kontrol etmeyi sağlayan düşünce kanallarında bir tür monopol oluşturmuşlardır. Yazın alanındaki bu tekelleşmenin gücüyle, içlerinde gerçekten bilim ve edebiyatın üst basamaklarında olan düşünürleri de barındıran filozoflar, kendileri gibi düşünmeyenlerle alay ederek, onları karalayıp gözden düşürerek gerçekte bir tür bağnazlığın da taşıyıcılığını yapmışlardır (Burke, 1993: 111).

Burke, ticari ve mali sınıfların sözcüsü olarak gördüğü Aydınlanma filozoflarında ve genel olarak Fransız Devrimi’nde, Hristiyanlık karşıtı olan ancak kendisi de ‘laik dinsel bir coşku’yu barındıran bir yaklaşım görmektedir. Burke’e göre, Fransız Devrimi dinsel temelde yaşanan büyük değişimlere benzemektedir. Devrim’in yarattığı ve yaratacağı etki, siyasal sınırları ve yereği aşan yapısıyla Avrupa’da yaşanan reformasyona benzemektedir. Getirdiği devrim öğretisi ve teorik dogmalarıyla Fransız Devrimi, dinsel coşkuya benzer bir etki yaratmış evrensel bir oluşumdur (Burke, 1999a: 501-502).<sup>28</sup>

28 Devrim’e ilişkin bu yorumu daha sonra Alexis de Tocqueville (2004: 59-63) de tekrarlamıştır: “...Fransız İhtilali, bir dinsel ihtilal tarzında işleyen ve bir bakıma bir dinsel ihtilal görünümünü alan bir siyasal ihtilaldir... Fransız İhtilali, bu dünya karşısında, tastamam öteki dünyayı hedefleyen dinsel ihtilallerin eylediği tarzda davranmıştır; yurttaşı, bütün tikel toplumların dışında, soyut bir biçimde, tıpkı dinlerin de insanı ülke ve zamandan bağımsız olarak genelde düşündüğü gibi düşünmüştür. Yalnızca Fransız yurttaşının tikel hukukunun ne olduğunu araştırmamış, ama insanların siyasal alandaki genel ödevlerinin ve haklarının neler olduklarını da araştırmıştır... Fransa’nın yeni baştan yapılandırılmasından çok daha fazla olarak insan türünün yeniden canlandırılmasına eğilimli görüldüğünden, o güne kadarki en şiddetli siyasal ihtilallerin asla yaratabilememiş oldukları bir tutkuyu alevlendirmiştir. İnanç-yayma-

Ateist filozoflar, dine ve din adamlarına karşı konuşurken kendileri de bir din adamı coşkusuyla konuşmaktadırlar. Filozofların tavrı, diğer herkesi kendi dine döndürmeye çalışan misyoner tavrıdır. Bu tavır onların bütün düşüncelerini, kelimelerini ve eylemlerini istila etmiştir. Filozofların fanatik düzeyde bulunan bu (dinsel) coşkusu, siyasal iktidarın gücünü kullanarak insanlara kendi inançlarını zorla benimsetmeyi planlamaya kadar uzanmaktadır. Burke, filozofların diğer ülkelerin monarklarıyla olan ilişkilerine ve yazışmalarına dikkati çekmekte, bir tür ‘aydın despot’ aracılığıyla düşüncelerini pratiğe geçirmeyi ümit ettiklerini belirtmektedir. Bu çerçevede özellikle eski Prusya kralıyla [II. (Büyük) Friedrich] filozoflar arasındaki yazışmaların bu konudaki planlarına ışık tutacağını dile getiren Burke’e göre, filozoflar siyasal düzeydeki zorla yani despotizmle bu değişimlerin gerçekten yapıp yapılamayacağını ise ciddi olarak sorgulamamaktadır. Filozoflar, Fransa’nın ticari ve mali sınıflarıyla yine aynı amaçlarını gerçekleştirmek için yakın ilişki içindedirler.<sup>29</sup>

Ayrıca filozoflar bu hedeflerini ve düşüncelerini, “bütün yenilik taraftarlarında görüldüğü üzere, yoksul ve alt düzeydekiler için büyük bir amaca yönelmişler gibi” sunmaktadır. Devrim’in iki önemli grubu arasındaki bu iş birliği neticesinde filozoflar, bir tür demagog olarak hareket etmekte ve yoksulların kıskançlığını onlardan uzaklaştırıp öfkelerini saraya, soylulara ve Kilise’ye yönlendirerek paralı sınıflara hizmet etmektedirler. Onlar kendi amaçlarını gerçekleştirmek için, “iğrenç bir zenginlikle huzur vermeyen ve ümitsiz bir yoksulluğu” birleştirecek bir bağ yaratmaya çalışmışlardır. Bir diğer ifadeyle alt sınıfları, ticari ve mali sınıfların çıkarlarına eklememişler; zenginliğe ve iktidara karşı olan kıskançlığı yapay bir şekilde zenginliğin diğer biçimlerine yöneltirmişlerdir (Burke, 1993: 112-113).

Devrim’in hemen öncesinde Fransa’nın içinde bulunduğu mali krizi, Maliye Bakanı Necker’in, États Généraux’ya sunduğu rapordan hareketle ayrıntılı olarak ele alan Burke, bütçe açığı sorununun “ılımlı, makul ve genel bir yükümlülük” yoluyla çözülebileceğini; oysa “insafsızca taraflı ve acımasız olan bir müsadere”ye başvurulduğunu ileri sürmektedir. Birinci ve ikinci tabakanın yükümlülüklerini ve ödedikleri vergileri sayan Burke, Fransa’ya ilişkin yeteri bilgisi olmayanların duyduklarından hareketle

---

çlığı [prosélytisme] esinlendirmiş ve propagandayı doğurmuştur. Nihayet bu yoldan... kendisi bir tür yeni din, doğrusunu söylemek gerekirse eksikleri olan, tannısı, tapınma kuralları ve vaat ettiği başkaca bir hayat olmayan, ama yine de tıpkı İslam gibi, bütün yeryüzünü askerleriyle, havarileriyle ve şehitleriyle istila eden bir din haline gelmiştir.”

29 Bu bağlamda Burke (1993: 112) filozofların, çeşitli devlet hizmetlerinden sonra 1774-1776 yılları arasında XVI. Louis’in maliye bakanı olarak görevde bulunan Turgot ile ve hemen hemen bütün finans çevreleriyle olan yakın ilişkilerini örnek olarak vermektedir.

Devrim öncesi dönemde ilk iki tabakanın bir safra hâline geldiğini, devlete hiçbir katkı sağlamadıklarını düşünebileceğini ancak bunun büyük bir yanlış olduğunu belirtmektedir. Burke’e göre, din adamlarının États Généraux’ya gönderdikleri temsilcilerine verdikleri talimatlar bağımsızlıklarından feragat etme yönündedir; ayrıca onların istekleri birçok açıdan üçüncü tabakadan önde gitmektedir. Tüm bunlar dikkate alınmamıştır çünkü devrimcilerin uzlaşma gibi bir çabası yoktur; amaçları Kilise’yi ve bu yolla ülkeyi yıkıma götürmektir. Kısacası Burke’e (1993: 118-121) göre, bu dönemde Fransa’da Devrim’in yarattığı şiddeti gerektirecek ya da meşru kılacak kadar kötü bir durum bulunmamaktadır.

Fransa’da yaşanan mali ve siyasal krizi kanlı bir devrime götüren, demagog liderler eliyle yoksul kitlelerin politizasyonu olmuştur. Burke’ün (1993a: 258) ifadesiyle, “halkın çoğunluğuna gelince, bir kez bu zavallı sürü ağıldan boşalıp, bütün doğal otorite ve yasal boyun eğme ilkelerinin baskısından değil de, korumasından kurtuldu muydu, düzenbazların doğal avı olmaktan kendini alamaz; hilekârların dalkavukluğunu bir kez tadınca, artık mantığın sesini duymaz olur.” Pocock da Burke’ün kovmaya çalıştığı hayaletin yükselen kapitalist burjuvazi olmadığını; filozoflar, spekülâtörler ve politikacılardan oluşan şeytani ittifakın, toplumu kendi düşüncelerine göre yeni baştan inşa etmek için kıskırttığı ve politize ettiği “ideolojik kitle” yani toplumun çoğunluğunu oluşturan alt kesimlerin siyasal hareketliliği olduğunu dile getirmektedir.<sup>30</sup>

Burke’e göre kral ve soyluların yaptıkları hatalarla da beslenen bu süreç bir kandırmacadan ibarettir ve sonuçları yoksulların lehine olmayacaktır. Burke’ün, Devrim sürecinde alt sınıfları kendi çıkarlarına eklemleyen burjuvazinin Devrim’in sınırlarını da belirleyeceği ve bunun yoksul kesimlerin aleyhine olacağına dair öngörüsünün doğrulandığı söylenebilir. Lewis’in (2000: 134, 139) ifadesiyle, Devrim sürecinde “...devrimci burjuvazi, devrimci kazanımlarını zarar görmeden elinde tutacaksa, eğitilmiş, mülk sahibi seçkinlerin çıkarlarını cahil, çoğunlukla da mülksüz kitlelerden ayırmak zorunda olduğunu öğrenmişti.” Sonuçta, “Devrim’de asıl kaybedenler, kentteki ve kırsal kesimdeki yoksullardı. Halk Hareketi’nin ölümü ve yazgısı kötü olan Eşitlerin Komplosu, daha eşitlikçi bir toplum yaratma girişiminin sonunu işaret etmişti. Eğitimi yaygınlaştırma ve yoksullara yardım etme planları rafa kaldırıldı... kentli zanaatkarlar ve fabrika işçileri, loncaların ortadan kaldırılması ve anti-koalisyon yasasının yürürlüğe konmasıyla beraber, belki

30 Ayrıntılar için bkz. Pocock, 1989: 19-43.

de modern tarihte en çok sömürüldükleri döneme girdiler. Kadınlar da kaybetti, bu artık -Rousseau'nun arzu etmiş olduğu gibi- kamusal alandan ziyade özel alanın sakinleri olduklarının teyit edilmesi demektir.”

Burke'ün Devrim'e ilişkin önemli yorumları, özellikle Kilise topraklarının kamulaştırılması ve mallarına el koyulması çerçevesindeki tartışmalar için de ifade edilmiştir. Burke bu çerçevede, Devrim'in toplumsal ve siyasal eleştirisi yanında ekonomik ve mali bir analizini de sunmaktadır. Burke metinlerinde açığa çıkan önemli bir kaygı, “denetim dışı kamu borçlanmasına izin vererek ulusal iflas olasılığına yol açan ve ayrıca yerli ya da yabancı alacaklıların tatmin edilmesi için mülkiyetin ileri derecede kamulaştırılmasına hoşgörü gösteren disiplinsiz bir popüler yönetim olasılığıdır” (Hampsher-Monk, 2004: 345). Burke'e göre Fransa'daki devrimci yönetim, bu tarz bir popüler yönetimi temsil etmektedir ve bunun sonuçları yıkıcı olacaktır.

Tiers État'ın, kendisini Ulusal Meclis ilan etmesiyle başlayan Devrim süreci aynı zamanda gittikçe ağırlaşan bir mali kriz sürecidir. Ulusal Meclis, Ancien Régime'den kalan borçların ödenmesi için çare aramaya başlamıştır. Vergilendirmeyi artırmak siyasal olarak imkânsız görünmektedir çünkü halkın çoğunluğu Devrim'i, vergilerden ve baskıcı vergi idaresinden kurtuluş olarak değerlendirmektedir. Ulusal Meclis'in borçlar için bulduğu çare imtiyazlı tabakaların mallarını müsadere etmek olmuş ve ilk olarak Kasım 1789'da Kilise'ye ait olan arazileri ve diğer malları kamulaştırmıştır. Meclis bu eylemini, bu arazilerin bireysel anlamda herhangi bir özel kişi tarafından sahiplenilmediğini dolayısıyla kamulaştırmalarının herhangi bir bireyin mülkiyet hakkını zedelediğini ileri sürerek meşrulaştırmaya çalışmıştır. Burke, meclisin bu yaklaşımına şiddetle karşı çıkmıştır. Burke'e göre, gerçek kişiler ile Kilise gibi kurumların mülkiyeti arasında yapılan bu ayırım, ikincisinin mülkiyetinin birincisine oranla daha az güvenli olmasını gerektirmez. Kilise gibi kurumlar da bin yılı aşkın bir süredir mülk sahibidirler; mülkiyetleri yasalarla ve teamüllerle güvence altına alınmış ve mahkeme kararları ile tanınmıştır (Burke, 1993: 105-106).

Ulusal Meclis'in, Kilise arazi ve mallarına el koymasını geleneğe; yüzyılların oluşturduğu teamül ve alışkanlıklara dolayısıyla hukuka karşı bir saldırı olarak değerlendiren Burke, bu eylemin özellikle mülkiyet hakkını güvensiz hâle getirdiğini ileri sürmektedir. Bu çerçevede Burke, Fransızların büyük hukukçularından birisi olarak sunduğu Jean Domat'a (1625-1696) referansla, gelenek doktrininin doğal hukukun bir parçası olduğunu ve bundan dolayı Ulusal Meclis'in eylemleriyle hukukun özüne saldırdığını belirtmektedir. Burke'e (1993: 152) göre, eğer bu konudaki “gelenek bir kez sarsılırsa, hiçbir

mülkiyet türü güvenli olmayacaktır”. “Dinin yanında Jakoben saldırının en büyük hedefi[nin] mülkiyet” olduğunu dile getiren Burke’e göre, mülkiyete ilişkin düzenlemeler yapmak genel olarak devrimlerin özünde vardır. Ancak Fransız Devrimi bu konuda çok radikal ve keyfi uygulamalar yapmıştır. Kilise’nin emlakini ve soyluların özel mülkiyetlerini keyfi şekilde istimlak eden devrimciler karşısında hiçbir yurttaşın mülkiyeti güvenli değildir. Kendisini ulusla özdeşleştiren bir meclisin eylemlerini denetleyecek bir güç bulunmadığı için geleneksel hukukun ilkeleri bu meclisi bağlamayacaktır. Burke, İngilizlerin de yasama meclisine ilişkin yüksek bir fikre sahip olduklarını ancak onların meclisinin hiçbir zaman mülkiyete tecavüz etme hakkını ileri sürmeyi, geleneği yok saymayı ve hukukun tanıdığı mevcut gerçeklik yerine kendi kurgularını geçirmeyi düşünmediğini belirtmektedir.<sup>31</sup> Oysa Fransa’daki Ulusal Meclis, en ılımlı sınırlamaları bile kabul etmeyi reddederek şimdiye dek görülmemiş bir despotizmi ihdas etmiştir. Sözde özgür bir ulusun bu sözde özgür meclisi, “mülkiyetin güvenliği için değil yıkımı için; sadece mülkiyetin değil fakat ona [mülkiyete] istikrarını kazandıran her bir âdetin ve kuralın ve onun [mülkiyetin] dolaşımını temin eden bütün araçların yıkımı için toplanmaktadır” (Burke, 1993: 153).

Burke’e göre despotizmin tipik araçlarını kullanmaya başlayan Ulusal Meclis, bu yolla sadece mali krizi çözmeyi değil Kilise ve soyluluğa karşı kendi gücünü tahkim etmeyi hedeflemektedir. Çünkü Kilise, bu borç ilişkisinde bir taraf değildir yani üçüncü kişi konumundadır. Dolayısıyla hiçbir bağlantısı olmadığı bu borç ilişkisinin yükünü çekmek zorunda kalması büyük bir adaletsizlik ve haksızlıktır. Borç alanla verenden birisinin kaybetmesi gerekirken üçüncü bir taraf ödeme yapmaya zorlanmaktadır. Burke, Ulusal Meclis eliyle yapılan bu adaletsizliği, ticari ve mali sınıfların, bankerlerin ve finans çevrelerinin çıkarlarını korumaya yönelik bir şiddet olarak görmektedir. Burke (1993: 113-115) bu çerçevedeki eleştirilerinde tek tek isimlerini sayarak, “ulus, onların iş ilişkileri ve önerilerince yoksullaştırılırken kendileri zenginleşen bakanlar, finansçılar ve bankerler silsilesinin mülklerinin niçin müsadere edilmediğini” sormaktadır.

31 “Kuşkusuz Burke 250 yıl önce, VIII. Henry’nin finansal sorunlarını, parlamento akti ile (1537-1540) kendisine verilen manastır topraklarını satarak benzer şekilde çözmüş olduğunu bilmekteydi. Ama Burke, bunu Fransızlanından daha başlanabilir bir şey olarak görmüştür. Çünkü VIII. Henry bu işi en azından, yasalara uygun olarak, ceza mazereti altında ve parlamentonun yasal onayı ile yapmıştır.” (Hampsher-Monk, 2004: 351). Her ne kadar Burke, VIII. Henry’nin yaptıklarını, Fransa’daki devrimcilerin yaptıkları yanında başlanabilir görse de Henry’yi ‘tiran’ olarak nitelemekte ve eylemlerini onaylamamaktadır. Ayrıntılar için bkz. Burke, 1993: 116.

Burke, Kilise topraklarının müsadere edilmesine karşı çıktığı gibi, bu mülkler teminat gösterilerek çıkartılan vadeli bonolara (assignats) dayalı, borçtan kurtulma projesine<sup>32</sup> de karşı çıkmıştır.<sup>33</sup> Burke'e göre, sahtekârlık yapmak için önce hırsızlık yapan devrimciler, bu kurgusal parayı halka bütün ödemelerinde zorunlu kılarak kendi yaptıkları talanı genele yaymaya çalışmaktadır. Bir diğer ifadeyle, devrimciler en şiddetli araçları kullanarak en alt düzeydeki yurttaşı kendi suçlarına ortak etmekte, gerçekte Kilise'ye karşı yapılan bir soyguna dayanan eylemlerini, tüm ulusu bir çıkar suçunda birleştirerek meşrulaştırmaya çalışmaktadırlar (Burke, 1993: 122). Burke'e göre, assignatlara dayalı proje ekonomik krizi daha da derinleştirecek ve git-tikçe değerini yitiren bonoların halka zorla dayatılması köy ve kent arasındaki ilişkileri bozacak, şiddet eylemlerine yol açacak,<sup>34</sup> ülke için zararlı ancak spekülâtorler için karlı bir ortam yaratacaktır. Bunun sonucunda, insanın "sabah elde ettiği, gece aynı değere sahip olmayacaktır... Alacağı ücretin miktarını bilmeksizin kim çalışır? Kimsenin değerini tahmin edemediği şeyi büyütme için kim çalışır? Biriktirdiklerinin değerini bilmezken kim birikim yapar? Herkes oynamaya zorlanır [fakat] çok az kişi oyunu anlayabilir... çoğunluk, bu spekülasyonların mekanizmasını yöneten azınlık tarafından aldatılır" (Burke, 1993: 194-195). Burke'ün bu çerçevedeki öngörülerinin büyük oranda gerçekleştiğini söyleyebiliriz (Trask, 2005: 93-94).

Burke'ün assignat projesine ilişkin değerlendirmeleri, teknik analiz düzeyini aşan daha geniş bir perspektife de dayanmaktadır. Buna göre assignat projesi, parasal mülkiyetin siyasal iktidarın zoruyla ve alt sınıfların politizasyonuyla, toprağa dayalı mülkiyete karşı oluşturmaya çalıştığı ekonomik, toplumsal ve siyasal sistemin temsil edici bir örneğidir. Burke'e (1993: 193-194) göre Fransızlar bu yolla, kumara dayalı bir toplumsal/ekonomik sistem oluşturmuşlar ve "bu ruhu [kumar ruhunu] ona bir yaşam soluğu gibi aşlamışlardır. Bu siyasetin en büyük amacı, Fransa'yı büyük bir krallıktan büyük bir

32 Assignat öyküsünün teknik ayrıntıları için bkz. Trask, 2005: 87-94. Burke'ün projeye ilişkin düşünceleri için bkz. Burke, 1993: 121 vd.

33 Aralarında Cazales, Bergasse, Maury, Necker ve Nemours'un da bulunduğu birçok milletvekili assignat basımına ekonomik gerekçelerle karşı çıkmıştır. Onlara göre zamanla bonolann değeri düşecek ve yeni bono basımlarıyla birlikte enflasyonist baskı sonucu kriz yaşanacaktır. Bu durum spekülâtorlere ciddi kazançlar sağlayacak, yoksullar için ise büyük sıkıntılara yol açacaktır. Aynı düşünceleri paylaşan Burke de devrimcilerin iktisat kanunlarına açıkça meydan okuduğunu ileri sürmektedir. Ayrıntılar için bkz. Hampsher-Monk, 2004: 353-354; Trask, 2005: 92-94.

34 "Köylü mısırını ilk kez pazara getirdiğinde, kentteki yönetici onu başabaş (nominal) değerden *assignat* almaya zorlar. Bu para ile dükkâna gittiğinde yüzde yedi zararda olduğunu görür. Artık bir daha bu pazara isteyerek gitmeyecektir. Kentliler öfkelenecekler, köylüleri mısırlarını getirmeye zorlayacaklardır. Direniş başlayacak, Paris ve Saint Dennis'deki cinayetler Fransa'nın her tarafında yeniden yaşanacaktır." (Burke, 1993: 195).



kumar masasına, yurttaşları da bir kumarbazlar ulusuna dönüştürmek; spekülasyonu yaşam kadar yaygınlaştırmak ve onu ilişkili olduğu her şeyle karıştırmak; insanların bütün ümitlerini ve korkularını mutad mecralarından saptırıp şansa dayanarak yaşayanların güdülerine, tutkularına ve boş inançlarına yönelmektir. Onlar, şimdiki cumhuriyet sistemlerinin bu türden bir kumar fonu olmaksızın var olmasının mümkün olmadığını ve onun yaşam bağıını bu spekülasyonlar ekibinin elinde tuttuğunu yüksek sesle dile getiriyorlar.”<sup>35</sup>

Burke, bu çerçevede parasal çıkar ile toprağa dayalı çıkar arasında karşılaştırma yapmaktadır. Bu ikisi sadece ekonomik anlamda değil toplumsal ve düşünsel anlamda da farklı yönelimleri ifade etmektedir. Parasal çıkar doğası gereği maceraya atılmaya daha isteklidir; yeni tür girişimlere eğilimlidir; toprak gibi ‘hareketsiz, ağır ve utangaç’ bir ilke değildir. Dolayısıyla değişim isteyen kesimlerin taşıyıcılığını parasal çıkar yapmaktadır. Kısacası, ticari ve mali sınıflar toprak sahiplerinden daha çok fırsatçı, girişimci ve yenilikçidir. Burke’e göre, her iki sınıf da sağlıklı bir düzen için gereklidir. Çünkü “bazı değişim araçlarından yoksun olan bir devlet onu muhafaza etme araçlarından da yoksundur” (Burke, 1993: 21). Bu çerçevede toprak istikrar ve sürekliliği sağlarken para da yenilenme ve değişimi sağlamaktadır. Burke bu iki ilkenin de dolayısıyla sınıfın da etkili olduğu, birisinin çıkarı için ötekinin bastırılmadığı bir yönetimi savunmaktadır. Aynı yaklaşımı Hume’da da görebiliriz. Miller’in (1994: 377-378) ifadesiyle, “Hume’un hayali, toprak ve ticaretin uyumlu bir şekilde harmanlandığı bir toplumdur. Böyle bir toplumda, ticari faaliyetler dinamizm ve iktisadi büyüme; topraksa, toplumsal denge ve hükümette ılımlılık sağlayacaktır.”

Oysa devrimciler eylemleriyle, toprağa dayalı mülkiyetin dinle birlikte toplum üzerinde oluşturduğu dengeleyici etkiyi yok etmektedir. Burke’ün nazarında, “mülkiyetin en dengeli biçimi olan toprağı... en dengesiz, en değersiz, bozuk ve karmakarışık hale getirici vadeli bonolara dönüştürme” projesiyle devrimciler gerçekte toplumsal istikrar ve ahlak unsurunu yıkmaktadır. Ayrıca Kilise’ye ve dine karşı tutumlarıyla da şiddet uygulamalarını ve ahlak dışı eylemlerini mahkûm eden dinsel duyguları zayıflatmaktadırlar. Çünkü

35 Ayrıca Burke, İngiliz banknotları ile Fransız assignatları karşılaştırmakta ve aradaki farkı vurgulamaktadır. Buna göre, “İngiliz banknotları, assignatlardan farklı olarak, “halihazırda teminat altında bulunan bir para karşılığında çıkartılmaktadır”, “istendiği zaman, hiçbir kayba uğramaksızın, anında paraya çevrilebilir”, “(bu işlemde) banknot sahibinden, rızası olmaksızın, bir şilin bile alınmaz.” Fransa’da zorla yürütülen, keyfi bir politika söz konusudur; basılacak banknot miktan devrim hükümetinin kaprislerine göre belirlenmektedir. Burke, assignatın yasayla zorunlu para olarak belirlenmesini eleştirmekte, bu uygulamayı hayata geçirmek için dayatılan kararları da “kredi, mülkiyet ve özgürlüğe tecavüz” olarak nitelendirmektedir.” (Trask, 2005: 93).

Burke'e göre, "dinin toplumsal gücü, Kilise'nin bütünlüğüne ve mülkiyetinden kaynaklanan bağımsızlığına dayan[maktadır]" (Hampsher-Monk, 2004: 356). Kısaca ifade edecek olursak dine ve toprağa dayalı mülkiyete saldırı, bunların yarattığı değerleri ve ahlaksal etkiyi de yok ederek gerçekte toplumsal düzenin temellerini yıkmaktadır.

Burke'ün yukarıda değindiğimiz eleştirileriyle, epistemolojik-moral kurusu arasında 'spekülasyon' kavramı çerçevesinde bir bağlantı olduğunu söyleyebiliriz. Bir diğer ifadeyle, ekonominin diliyle epistemoloji ve moral teorinin dili arasında bir paralellik vardır. Burke, ekonomide spekülasyonların denge bozucu, değişken ve sorumsuz etkinliğine karşı çıkarken felsefi alanda da 'metafizikçiler' diye adlandırdığı filozofların temelsiz spekülasyonlarına karşı çıkar. Soyut aklın ürünleri olan spekülasyonlar, toplumsal düzen açısından güvenilmez ve yıkıcı etkide bulunarak ahlaki düzenin temelini aşındırırken; spekülasyon aracılığıyla zenginlik arayışı mülkiyet ilişkilerinin dengesini bozarak ekonomiyi zayıflatmakta (Burke, 1993: 246), aynı zamanda yaydığı değerler ve yaşam tarzı dolayısıyla ekonominin dayandığı toplumsal yapının ahlaksal niteliklerine zarar vermektedir. Filozofun akla dayalı argümanları da spekülasyonların eylemleri de zararlıdır.<sup>36</sup> Gerçekte bunlar birbirini karşılıklı olarak destekleyen, aynı ilkenin iki yüzü gibi düşünülebilir çünkü Burke'ün insan doğası ve toplumsal yapıya ilişkin düşünceleri, 'ekonomi'nin bütünüyle bağımsız bir alanmış gibi kavranmasını engeller. Bilişsel alanın deneyimlerden doğduğunu düşünen bir Locke öğrencisi olarak Burke, ekonomiyle epistemolojiyi doğal olarak ilişkilendirmektedir. Bu noktanın kavranması, Burke'ün (1993: 236) Fransızları, "felsefede ve maliyede en gözü dönmüş maceracılar" olarak nitelemesini daha anlaşılır kılacaktır.

Burke'e göre, toprağa dayalı sermaye ile ticari sermayenin toplumsal olarak birbirine karıştığı İngiltere'den farklı olarak Fransa'da 'parasal çıkar' soyluların, krallığın ve Kilise'nin sahip olduğu toprağa dayalı çıkardan yapay şekilde ayrılmıştır. Bu konudaki düzenlemelerin Fransa'da İngiltere'ye oranla çok daha sert olduğunu belirten Burke'e göre bu durum, bu iki farklı mülkiyet türünün karşılıklı olarak konvertibil olmasını engellemiş ve onların maliklerinin temsil ettiği toplumsal sınıfları birbirinden ayırmıştır.

36 "Spekülasyon hemen dengeyi bozan sorumsuz bir ekonomik etkinliktir ve Burke'e göre, felsefi anlamda da denge bozucu ve sorumsuzdur. Her ikisi de bireysel fantezinin hoş görüsünü ve gerçek olanı hor ve bundan ötürü tehlikeli görmeye dayanan salt kamının izlenmesini gerektirirler. Fransızlar, her ikisini de izlerler. İngilizler, yaradılışın gereği, siyasetlerine temel olarak, her iki anlamda da 'spekülasyonlarımızdan çok doğamızı seçmişlerdir'. Aşın ve spekülasyon örnekleri tartışarak ahlak felsefesi yapma alışkanlığı yalnızca 'ödevlerimizi kuşkulara dönüştürmeye' böylece ahlaksal ilişkilerimizin dengesini bozmaya hizmet eder." (Hampsher-Monk, 2004: 357).

Kamuya borç veren parasal sermaye zaman içinde gelişmiş ve büyük bir güç kazanmıştır. Bu durum sınıflar arasındaki kıskançlığı ve husumeti arttırmıştır. Çünkü Fransa’da zenginlik açısından birçok soyluyu aşmış olan sıradan insanlar, toplumsal ve siyasal açıdan hak ettikleri konuma ve değere tam anlamıyla kabul edilmemişlerdir. Bu dışlanmanın sonucunda Devrim sürecinde krallığa ve Kilise’ye vurulan darbeler aracılığıyla gerçekte soylulara saldırılmıştır. Çünkü bu kesimler arasında patronaj ilişkisi vardır. Burke’ün (1993: 109-110) gözünde, krallık ve Kilise soylu sınıfların hamiliğini ya da taşıyıcılığını yapmaktadır.

Buradan hareketle Burke, devletin ticari ve mali sınıflara olan borcunu ödemek için çıkarttığı vadeli bonolara maddi teminat olarak Kilise topraklarını müsadere etmesini basit bir mali karar olarak değil çok daha geniş anlamda devlet iktidarının bu sınıflarca ele geçirilmesinin sonucu olarak görmektedir (Pocock, 1985: 200-207). Çünkü bu ve benzeri uygulamalar, birinci ve ikinci tabakayı ayakta tutan, toplumsal ve siyasal gücünün kaynağı olan mülkiyetin burjuvaların lehine olacak şekilde gasp edilmesi anlamına gelmektedir. Burke’e göre, Fransa’da gittikçe güç kazanmış olan ticari ve mali sınıfların toplumsal ve siyasal düzeyde hak ettikleri yeri almaları gerekir ancak bu gereklilik Devrim’in yarattığı büyük şiddeti meşru kılmamaktadır. Burke’ün (1993a: 253-254) ifadesiyle, “ben bir ulusun bütün beyefendilerinin ve toprak sahiplerinin zulme uğramasının, aşağılanmasının, yoksullaştırılmasının, mallarına el konulmasının ve yok edilmesinin, hangi koşullar altında olursa olsun, doğru olmadığı kanısındayım. Bu kanım asla değişmez.”

Fransa’daki devrimci yönetimin uygulamaları, Ancien Régime’deki eşitsizlikleri bir tür absürt siyasal eşitlik adına yok etmeyi öngörmektedir. Ancak Burke’e göre bu durum, söylem düzeyinde kalmaktadır. Bazı daha yoksul ve orta sınıf insanlar bir oya sahip olacaklar ancak gerçek iktidar kentlilerde ve onları yönetecek olan paralı kesimin elinde olacaktır. Çünkü toprakta çalışanlar doğal olarak yani yaşam biçimlerinden dolayı sürekli siyasal örgütlenme konusunda yeteneksizdirler<sup>37</sup> ve Devrim sürecinde paralı sınıfların çıkarları için kullanılacaklardır. Oysa kentliler; uğraşları, alışkanlıkları, boş zamanları kısacası yaşam biçimleri nedeniyle karşılıklı sosyal ilişkilere ve gruplaşmaya doğal bir eğilim gösterirler. Sonuçta iktidar yeni mülkiyet sisteminden kar sağlamış olan bono yöneticileri, avukatlık büroları, para

37 Hampsher-Monk’a (2004: 365) göre Burke’ün bu konudaki düşünceleri, Aristoteles’in işaret ettiği, yurttaşlar toprakları ile meşgul oldukları için kırsal kesimde demokratik katılım oranlarının düşük olduğuna ilişkin görüşü ve Marx’ın ‘köylülük bir patates çuvalı gibidir, bazı dışsal güçlerin yardımı olmaksızın ayakta duramaz’ şeklindeki benzetmesini anımsatmaktadır.

simsarları, Kilise topraklarının mutemetleri, spekülâtorler vb. gibi unsurlardan oluşan bir tür oligarşinin eline geçecektir. Bu oligarşi “krallığa, Kilise’ye, soylulara ve halka” indirdiği darbelerle, aldatıcı eşitlik ve insan hakları rüyalarına son verecektir (Burke, 1993: 195-197).

### Devrimci Yönetim Eleştirisi

Burke (1993: 36) bu çerçevede Fransa’daki devrimci yönetimi, siyasette rasyonalizmin ya da radikal siyasetin bir örneği olarak görmektedir. Buna göre Fransızlar, eski döneme ait olanı hor görüp her şeyi yeni baştan inşa etmeye çalışarak, “ticaretlerine sermayesiz başlamışlardır.” Burke’e göre, yönetimin aşırılıklarını düzeltmenin yolu her şeye sıfırdan başlamak değildir bakışları eski geleneklere, Avrupa’nın kadim ortak yasasına çevirerek düzeltmeler yapmaktır. Fransızlar bunu kendi tarihlerinden çıkartabilirler; eğer atalarının kurduğu yapının silinmiş fizyonomisini yeniden bulmanın imkânsız olduğunu düşünüyorlarsa bakışlarını İngilizlere çevirmeleri yeterlidir. Bu ortak temele dayanarak yıpranmış unsurlar tekrar tamir edilebilir. Ancak Burke (1993a: 286), Fransızlara İngiltere’yi örnek almalarını tavsiye ederken bunu, yönetsel anlamda ve kendi koşullarını dikkate alarak yapmaları gerektiğinin de altını çizmektedir.

Burke, bu ortak temelde, toplumu oluşturan farklı unsurların ya da tabakaların uyumlu birlikteliğinin kurumsal mekanizmalarını görmektedir. Fransa’nın eski düzeninde ve İngiltere’nin mevcut anayasasında yansıtılan bu yapıda çatışan çıkarlardan, birbiriyle çelişen güçlerin karşılıklı mücadelesinden toplumsal ve siyasal alanda bir uyum çıkmaktadır. Devrimci yönetimin eski düzendeki büyük bir kusur olarak gördüğü bu çelişkili ve karşıt çıkarlar, gerçekte ani ve aceleci düzenlemeler ya da değişimler için faydalı bir denetim ya da fren işlevi görmektedir. Çatışan farklı çıkarları uyum içine sokan bu yapı, “bütün değişimleri doğal olarak ılımlılığa yol açan bir uzlaşma konusu yapmakta; şerir, kaba/ham ve niteliksiz iyileştirme çabalarını engelleyerek ölçülülük üretmekte; azınlık ya da çoğunluktan kaynaklanan keyfi iktidarın bütün pervasız eylemlerini uygulanamaz kılmaktadır” (Burke, 1993: 35). Bu gerçekte, monarşide farklı ve çatışan çıkarlara sahip tabakalar/kesimler uzlaşmak zorunda kalmaktadır.<sup>38</sup> Burke’e (1993a: 288) göre, tarihsel

38 Burke’ün İngiltere’deki sistemin niteliğine ilişkin düşüncesini Hume da paylaşmaktadır: “Bir İngiliz olan Hume, içinde yaşadığı siyasal düzenden hoşnuttur. Ancak özgürlükle bir tuttuğu İngiltere’deki siyasal sistemi, saf bir monarşi olarak değil, karma bir anayasa olarak algılar: ‘Yönetimimizin karma yapısı, bizim ne monarşi ne de cumhuriyet olmamıza yol açar... Özgürlüğe biraz monarşi katılınca, yönetim daha fazla özgür olur.’” (Ağaoğulları vd., 2006: 347).

evrim sürecinin ürünü olan bu yapı bir anda oluşturulamaz: “Anayasamızın çeşitli bölümleri kendilerini, uzun bir süreçte, tedricen ve neredeyse farkına varılmayacak bir şekilde diğer bölümlere ve kendi ayrı amaçlarıyla birlikte ortak amaçlara uyumlu hale getirmişlerdir. Ancak çatışan bölümlerin uyuşması, bizim ülkemizde olduğu gibi sizin ülkenizde de ya da herhangi başka bir ülkede, basit anlık bir düzenlemenin sonucu değildir; hiçbir sağlıklı kafa onu bu şekilde yapmayı düşünmemiştir.”

Burke’e (1993: 36) göre, Fransızlar uzun zaman içinde oluşmuş tarihsel bilgeliğin ürünü olan ve içinde “anın bayağı pratiğinin ötesinde bir erdem ve hikmet standardı” barındıran bu yapıyı, iyileştirmeler yaparak kendi mevcut durumlarına adapte etseler ve devam ettirselerdi gerçek özgürlüğü ve eşitliği sağlayabilir; despotizmi yeryüzünden silebilirlerdi. Böylece özgür bir anayasa, güçlü bir monarşiye, disiplinli bir orduya, reforme edilmiş ve saygıdeğer bir din adamları sınıfına, yumuşatılmış fakat canlı bir soylular sınıfına ve alt sınıfların ya da halkın da içinde olduğu bir liberal düzene sahip olabilirlerdi. Oysa Fransızlar, insanlığın gerçek moral eşitliğini sağlayan koşullarda erdemle mutluluğu amaçlayan, hâlimden memnun, çalışkan ve itaatkâr bir halka sahip olmak yerine; canavarlar<sup>39</sup> yaratan kurguları ve insanlara yanlış ve nafil beklenenler aşıl原因an düşünceleriyle, sadece hiçbir zaman ortadan kaldırılamayacak olan gerçek eşitsizliği daha da kötüleştiren ve ağırlaştırılan bir durum yaratmışlardır (Burke, 1993: 36-37).<sup>40</sup>

Burke’ün yukarıdaki ifadeleri, ‘eşitlik’ konusundaki yaklaşımını da açığa vurmaktadır. Buna göre, insanlar ancak ahlaki düzeyde gerçek bir eşitliğe sahip olabilirler; toplumsal ve siyasal düzeyde ise hiçbir zaman bütünüyle yok edilemeyecek olan bir gerçek eşitsizlik mevcuttur. Önemli olan bu gerçek eşitsizliği katlanılabilir düzeyde tutmak ya da mümkün olan iyileştirmeleri yapmaktır. Yoksa ideal bir eşitlik kurgusundan hareket etmek mevcut eşitsizliği daha da arttıracaktır. Burke’ün (1993: 49) ifadesiyle, “...aynı düzeye getirme girişiminde bulunanlar asla eşitlemezler. Muhtelif yurttaş tanımlarına sahip bütün toplumlarda bir tanım en başta gelmelidir. Bu nedenle düzeyiciler (levellers) sadece şeylerin doğal düzenini değiştirir ve çarpıtırlar;

39 Burke’ün düşüncesinde ‘canavar’ metaforunun kullanımının kökenleri ve işlevleri hususunda ilginç bir analiz için bkz. Neocleous, 2015: 29-67.

40 Burke’ün bu çerçevedeki yorumları, Hirschman’ın (1994: 19, 24 vd.) tutucu retorik için üç temel tezden birisi olarak sunduğu, ‘aksi tesir tezi’nin tipik bir örneğini oluşturmaktadır. Bu teze göre, “siyasal, toplumsal ya da ekonomik düzenin bir özelliğini iyileştirmek için yapılan her amaçlı eylem ancak çare aranan durumun şiddetlenmesine hizmet eder.” Fransız devrimcilerin eşitlik yönündeki çabaları, gerçekte eşitsizliğin daha da artmasına yol açmıştır.

onlar toplumun yapısını, sağlamlığın gerektirdiği zemin üzerinde olması gerekeni havaya yerleştirmeye çalışarak kurmaktadır.”

Burke’e göre, Fransa’daki yönetim aldığı kararlarla ve uygulamalarıyla doğal gelişim sürecine ters hareket etmektedir. Fransızların takip ettiği sofistler<sup>41</sup> de insan doğasını ve toplumsal düzenin somut koşullarını dikkate almadıkları için hiçbir zaman daha özgür ve eşit bir sistem önerememişlerdir. Burke’e göre Fransızların yaptığı gibi bazı iyimser teorilerden, soyut bir devlet ya da özgürlük anlayışından hareketle, denenmemiş siyasetlerin tehlikeli maceralarına atılmak hiçbir akıllı insanın yapacağı iş değildir. Siyasal alandaki yozlaşmaları somut koşulları dikkate alarak, belirli hazırlıklar ve tedbirler içinde çözmeye çalışmak gerekir. Bunları dikkate almayan Fransızlar yasaları altüst etmiş, yargı kurumlarını yıkıma uğratmış, endüstri ve ticareti güçten düşürmüş, Kilise’yi yağmalamış yine de devletin iflasını engelleyememiş, halkı yoksullaştırmış, sivil ve askeri anarşiyi yeni anayasa haline getirmiş, beşerî ve kutsal her şeyi kamu kredisi putuna kurban etmiştir (Burke, 1993: 35, 39).

Burke’ün bu bağlamdaki Fransız-İngiliz karşılaştırması ve Fransa’da devrim sürecinde alınan siyasal kararlara ve gelişmelere ilişkin düşünceleri, karşı çıktığı radikal siyaset anlayışını betimlemekte ve bunun temelinde bulunan bir tür siyaset sosyolojisinin içeriğini oluşturmaktadır. Burke öncelikle ikinci bir meclis ya da Senato’nun oluşturulmamasına karşı çıkmaktadır: Daha önce bir cumhuriyet tasarlayanlar, teoride ya da pratikte ikinci bir meclis oluşturmayı asla ihmal etmemişlerdir. Bu ikinci meclis dış politikada etkin olmak, daha popüler olan meclise devlet adamlığı örneği sağlamak, devletin işlemlerinde belirli bir eğilim ve dengeyi koruyarak tutarlılığı temin etmek gibi işlevlere sahiptir. Krallar genellikle bu işlevleri yerine getiren kurullara sahip oldukları için monarşi böyle bir meclis olmaksızın yaşayabilir ancak cumhuriyet yönetimi için bu bir zorunluluktur. Bu meclis, halkın kullandığı en yüksek iktidar ya da onun görevlendirdiği temsilcilerle yürütme gücü arasında bulunmaktadır. Oysa Fransızların anayasasında bu tür bir şeyin izi bile yoktur; onların Solonları, Numaları, diğer birçok şeyde olduğu gibi, yeni bir egemen keşfetmişlerdir (Burke, 1993: 199). Burke, Sieyès ya da Rousseau’da açığa çıkan ulusal egemenlik anlayışına karşı çıkmaktadır. Tiers état’ın kendisini Ulusal Meclis ilan etmesiyle başlayan süreçte pratiğe aktarılan, egemen olan ulusun iradesinin onların seçtiği temsilcilerde açığa çıkması kısacası egemenliği koşulsuz olarak halkın yani pratikte Ulusal Meclis’in tek

41 Burke les philosophes’u sofistler olarak nitelemektedir.

başına kullanması ve başka hiçbir organ tarafından sınırlanmaması gerektiği anlayışına Burke (1997: 652-657) şiddetle karşı çıkmaktadır.

Bu çerçevede Ulusal Meclis’in sosyolojik ve ideolojik yapısını ele alan Burke, seçilen temsilcileri incelediğinde sonradan gerçekleşen hiçbir şeyin şaşırtıcı görünmediğini belirtmektedir: Aralarında önemli mevkilerdeki ve yetenekli kişiler bulunmaktadır ancak bunların hiçbirinin devlet tecrübesi yani pratik deneyimi yoktur; “en iyileri, yalnızca teori insanlarıdır.” Az sayıda seçkin insan olsa da son kertede meclis çoğunluğu onun karakterini ve yönelimini belirleyecektir. Temsilcilerin büyük bir kısmı sağduyunun, dürüstlüğün ve bilimin taşıyıcısı olan önemli yargıç, hukukçu ya da üniversite hocası değil mesleğin ara elemanları olan bilgisiz, aşağı rütbede ve mekanik düşünen üyelerdir. Çoğunluğu “karanlık taşra avukatları... dava vekilleri, noterler” vb. oluşturmaktadır. Burke, insan karakterinin oluşumunda alışkanlıkların rolüne olan inancından hareketle, bu taşralı avukatları şekillendiren yaşam biçiminin sığınağına, kişisel çıkar odaklı olmasına vs. dikkati çekerek devlet işlerinin gerektirdiği geniş vizyona sahip olmadıklarını belirtmektedir. Örneğin Burke (1993: 43) şöyle sorar: “Varlıkları her zaman, mülkiyeti sorgulanabilir, belirsiz ve güvensiz kılan her ne ise ona bağlı olmuş olan kimselerin, mülkiyetin güvenliği ile ilgilenmeleri beklenebilir miydi? Yükselmeleri ile birlikte hedefleri artacak ama yaradılış ve alışkanlıkları ile planlarını başarıma biçimleri hep aynı kalacaktır.”

Burke meclisteki diğer önemli iki meslek grubunu oluşturan tıp doktorları<sup>42</sup> ve küçük rahipler<sup>43</sup> için de olumsuz yargılarda bulunmaktadır.<sup>44</sup> Özellikle toprakla uğraşanların dışlanmasını eleştiren Burke, ağırlıklı olarak taşralı meslek sahiplerinden oluşan ve halkın egemenliğini temsil etme iddiası olan böyle bir meclisin uygulayacağı politikaların bir ihtimal olmadığını, kaçınılmaz ve zorunlu olarak öngörülebileceğini belirtmektedir. Soyluların ve Kilise’nin mülkiyetine sadece yağma amacıyla bakan tiers étatın oluşturduğu meclise, aynı ruhla hareket eden birinci tabakanın fakir taşra papazlarının

42 “...Hasta yatağı yanları, devlet adamı ve yasama üyeleri yetiştirme akademileri değildir.” (Burke, 1993: 44).

43 “...taşra papazları... umutsuz yoksulluğun içine girmiş olan ve ister laik ister Kiliseye ait tüm mülkiyete kıskançlıktan başka bir gözle bakmayan insanlardı.” (Burke, 1993: 46).

44 Burke bu bağlamda meslek eğitiminin, insanları, devlet yönetiminin gerektirdiği niteliklerden uzaklaştırdığını savunmaktadır: “İnsanlar, mesleki ve beceriye bağlı alışkanlıklarına sanki durmadan yinelenen bu dar çemberin içinde kökleşmiş gibi, çok fazla tutsak edilirlen. Onlar, devlet diye adlandırılan o çok karmaşık şeyin çetrefil meselelerde deneyim, çeşitli karmaşık dış ve iç çıkarlarla bağlantılı kapsayıcı bir görüş gibi, insanlığın bilgisine dayanan her ne varsa, bu konularda nitelikli olmak bir yana yeteneksizdirler.” (Burke, 1993: 44-45).

da katılmasıyla birlikte, yaşanacakları tahmin etmek güç olmaktan çıkmıştır (Burke, 1993: 43).

Burke'e göre tiers état, bütün içinde faydalı ve iyi bir yere sahiptir ancak diğer tabakaları dışlayarak kendisi bütüne hâkim olmaya ya da bütünün kendisi olmaya başladığında zararlı olacaktır. Çünkü anayasa bir aritmetik problemi değildir.<sup>45</sup> Bu noktada Fransa ve İngiltere'yi karşılaştıran Burke'e göre, İngiliz Avam Kamarası kapılarını herhangi bir sınıfa kapatmamakta; rütbece, soyca ünlüleri, miras yoluyla ya da çalışarak elde edilmiş servet sahiplerini, ülkenin hâsıl ettiği çeşitli alanlardaki yetenekli kişileri vs. içermektedir. Ayrıca meclisin gücü sarsılmaz geleneklerin, teamüllerin, yasaların çerçevesiyle, kralın ve Lordlar Kamarası'nın yetkileriyle sınırlanmıştır. Oysa Fransa'daki meclis kendisini sınırlayacak temel bir yasaya, sağlam bir geleneğe ya da saygı duyulan bir teamüle sahip değildir. Kendisini uymak zorunda hissettiği bir anayasa yoktur; tam tersine kendi arzularına uyan yeni bir anayasa yapmayı amaçlamaktadır. Burke'e göre, yeryüzünde hiçbir şey böyle bir meclisi kontrol etmeyi başaramaz. Meclis, kralın tahtından bir mahallenin yönetimine kadar ülkenin her bir parçasını düzenleyen yeni bir anayasa yapmayı ve bunu zorla uygulamayı istemektedir (Burke, 1993: 44-45). Burke'ün (1993a: 289) ifadesiyle, "Mevcut önderlerinizin sefil amaçları, anayasayı millete uygulamak yerine, ülkelerini kendi anayasa teorilerine uygun hale getirmek için, bir bütün olarak koşulları yıkmak, ilişkileri bozmak, ulusun konumunu değiştirmek ve mülkiyet kurallarını altüst etmektir."

Bu çerçevede Burke, Fransa'da devrimci yönetimin yaptığı çeşitli düzenlemeleri kendi despotizmine hizmet eden uygulamalar olarak görmektedir. Eski alışkanlıklar ve ön yargılarla tarihsel süreçte şekillenmiş olan yapıyı yok ederek yeni bir yerel yönetimi zorla dayatan devrimciler, gerçekte insanları bir arada ve geçmişleri ile bağlı tutan bağları kendi akıllarının geometrik ilkelerine kurban etmektedirler. Bu yerel bağları yok edip bireyleri atomlaştırarak yönetim karşısında savunmasız bırakmakta, kendi iktidarlarını ise merkezileştirerek mutlaklaştırmaktadırlar. Çünkü Burke'e göre bu yerel bağlar ve burada odaklanan güçler, bir yandan insanları siyasal sisteme entegre ederken öte yandan devletin merkezi iktidarının doğasına karşı siyasal bir savunma ve bir güç odağı oluşturmaktadır.<sup>46</sup>

45 "Yirmi dört milyon, iki yüz bine hâkim olmalı deniliyor. Eğer krallığın anayasası bir aritmetik problemiyse doğrudur." (Burke, 1993: 52).

46 Burke'ün, Devrim'in soyut eşitleştiriciliğine karşı çıkan, toplumsal yapıya kök salmış birey anlayışına dayalı çözümlenmeleri, sonraki bazı düşünürlerce bir tür 'totalitarizm' eleştirisi olarak görülmüştür. Bir örnek vermek gerekirse Hampsher-Monk'un (2004: 364) ifadesiyle, "Birey yurttaşların bu şekilde atomlaştırılmaları yalnızca bir talihsizlik olmayıp Burke'ün şampiyonluğunu yaptığı özgürlük türünün savu-



Devrimcilerin, bölgesel parlamentoların yetkilerini ellerinden almalarını da bu çerçevede değerlendiren Burke’e göre, bu organlar sanki devletin dışında bir şeymiş gibi, egemenden olabildiğince bağımsız hareket eden ve keyfi yeniliklere karşı direnen siyasal odaklardır. Oysa devrimciler bu organların gücünü yok ederek ve ulusal yönetim ile ilişkide tüm yurttaşları, sanki “türdeş bir kitleymiş” gibi aynı statüye indirgeyerek, “despotizmi hafifleten tüm dolaylı engelleri ortadan kaldırmış” ve mutlakçılığa giden yolu hazırlamıştır. Burke’ün ifadesiyle, “parlamentoların eski bağımsız kaza yetkisi, herkesi, Paris’teki diktatörlere kesin olarak boyun eğdirtmek için tümüyle yürürlükten kaldırılmıştır.” 1789’da Fransa’da 13 parlamento bulunmaktadır ve bunların en büyüğü olan Paris Parlamentosu ülkenin yaklaşık olarak üçte birinde yetki sahibidir. İkinci tabakadan yani soylulardan gelen yargıçlara sahip olan bu mahkemeler 7 Eylül 1790’da lağvedilmiştir. Burke’e göre, iktidarın şiddetini kıran ve ılımlılaştıran bu ara erklerin devrimcilerce ortadan kaldırılması o kadar önemlidir ki “eğer monarşi Fransa’da yeniden egemenliği ele geçirirse... bu yeryüzünde şimdiye kadar ortaya çıkmış olan en tam keyfi güç olacaktır.” Çünkü iktidarı sınırlayacak ara erk kalmamıştır (Burke, 1993: 122, 186-187).

Burke’ün Fransız Devrimi eleştirisinde merkezi argümanlardan birisi, devrimin bireyci anarşik zihniyetidir. Avrupa medeniyetinin kalbindeki ülke olan Fransa’nın toplumsal yapısını darmadağın eden bireycilik, ilginç bir şekilde kapsayıcı bir devlet anlayışını doğurmaktadır. Bir diğer ifadeyle, Burke’ün nazarında Fransa’da bireycilik adına soyluluğa ve Kilise’ye yönelik uygulanan olumsuz politikalar, sonuçta iktidarın şiddetini yumuşatan ya da dolayımlayan bu ara erkleri yok ederek devletteki şiddeti çıplak ve mutlak kılmıştır. Atomlaşmış bireyler ve tek merkezde toplanan sınırlanmamış iktidar ya da devletin şiddeti karşı karşıya kalmıştır.<sup>47</sup> Burke’ün bu konudaki

---

nulmasında en önemli konu haline gelir ve o zamandan beri pek çok kişinin yinedeği gibi, totaliter diye adlandırmayı isteyebileceğimiz bir siyasal sistem türünü olanaklı kılar. Her ne kadar Burke, bu terimi kullanmamışsa da ilk tanımlayanlardan biridir. O, bireyin toplum içine yerel bağlar, aile ilişkileri gibi bir dizi ilksel bağlar ile entegre edildiğine inanmaktaydı. ‘Toplum içinde ait olduğumuz küçük grubu sevmek, bizi yurtseverliğe götüren ilk ve zorunlu adımdır’. Bu bağlantılar, zorunlu olarak ussal değildir.”

47 Devrim’in önderlerinden Mirabeau, Devrim’in başlamasından sonra bir yıl bile geçmeden krala gizlice yazdığı mektupta benzer bir yorumda bulunmaktadır: “Devlet işlerinin yeni halini eski rejimle kıyaslayınız; teselli ve umutlar işte buradan doğmaktadır. Ulusal meclisin kararlarından bir bölümü ve en önemli bölümü, elbette monarşik hükümete uygundur. Öyleyse bu, parlamentosuz olmaktan, ülkenin sınıflara bölünmemiş olmasından, ruhban sınıfsız, ayrıcalıklılarınsız, soylularsız olmaktan mı ibarettir? Yalnızca bir tek yurttaşlar sınıfı oluşturma fikri Richelieu’nin hoşuna giderdi herhalde: Bu eşit yüzey, iktidarı kullanmayı da kolaylaştırır. *Mutlakiyetçi bir hükümetin nice saltanat yılları, krallık yetkisi için Devrim’in bu bir tek yılının yaptığını yapamazdı.*” (Tocqueville, 2004: 56).

yorumları, iktidarı ılımlılaştırarak monarşiyi despotizmden ayıran ‘ara erkler’in önemine ve rolüne işaret eden Montesquieu’yü hatırlatmaktadır.

Burke iktidarın sınırlanması gerektiğini vurgulamakta ve sınırlanmamış yönetimi despotizm olarak adlandırmaktadır. Tiers état’ın diğer tabakaları yok sayarak iktidarı ele geçirmesi ve egemenliğin tek sahibi olarak iktidarını sınırlayan bütün unsurları şiddetle bastırması, Burke’ün nazarında tipik bir despotizmdir. Burke’e göre Fransızlar ‘monarkın despotizmi’ ve ‘halkın despotizmi’ şeklindeki iki aşırı uçtan başka üçüncü bir seçenek yokmuş gibi, teoride ve pratikte sınırlanmış dengeli bir yönetimi hiç işitmemişler gibi davranmaktadır. Burke (1993: 124), “onlar [Fransızlar] kanunlarla yönetilen, ulusun zenginlerinin ve asillerinin geleneksel gücüyle kontrol edilen ve dengelenen; ayrıca söz konusu kurumların her ikisinin de [hem kral hem de aristokratik organ], halkın daimi bir meclis aracılığıyla ortaya konan akli ve hisleri tarafından sağduyulu bir şekilde denetlendiği bir monarşinin varlığından hiç mi haberdar değiller?” diye sormaktadır.

Burke insanların, dengeli ve ılımlı böyle bir karma yönetimi diğer iki aşırı yönetime tercih etmemelerine bir anlam verememektedir. Örneğin Fransızlar, halkın daimî bir meclisle yönetime katıldığı böyle bir ılımlı monarşi yerine, iktidarın tamamını siyasette hiç tecrübesi olmayan fevri kalabalıklara emanet ederek despotik bir demokrasiyi karşılıklı denetim mekanizmaları içeren bir yönetime tercih etmişlerdir. Ancak Burke’e göre Fransa’daki demokrasi formu görüntüde kalmaktadır, demokrasiymiş gibi sunulmaktadır. Gerçekte ise bu yönetim kısa süre içinde özünde barındırdığı “aşâğılık oligarşi”yi açığa çıkartacaktır. Çünkü Fransa gibi bir ülkede demokrasi uygulaması kaçınılmaz olarak yani ülkenin sosyolojik ve tarihsel yapısının ürünü olarak burjuvaların oluşturduğu oligarşinin despotik yönetimine dönüşecektir. Hatta Burke biraz daha ileri giderek Bonapartizm’i öngörmektedir: Eğer böyle devam ederse devrimci yönetimin insan hakları ideolojisinin ve uygulamalarının mantıksal sonucu bir askerî darbe ve şu ana dek görülmemiş güçte bir despotizm olacaktır. Burke’ün ifadesiyle, “orduya hâkim olan popüler bir general sizin [Fransızların]... meclisinizin, bütün cumhuriyetinizin efendisi olacak.” Çünkü “evrensel sonuçlar çıkartılan metafizik önermeler oluşturanlar, sonuçta bunların mantıksal semeresini despotizmle sınırlamak” zorunda kalacaklardır (Burke, 1993: 125, 221, 223).<sup>48</sup>

48 Burke’ün kehaneti, ölümünden iki yıl sonra 9-10 Kasım 1799’da yaşanan Napoleon’un darbesiyle gerçekleşecektir.

Burke’ün bu çerçevedeki düşünceleri, literatürde onun öngörüsünün kanıtları olarak sunulmaktadır. Sadece Burke’e olumlu bakan yorumcular değil eleştirel bakanlar da bu öngörünün altını çizmektedir. Örneğin Hirschman’a (1994: 25) göre, “çağdaşlarının pek çoğu sadece onun belagatından değil vizyonunun doğrulanmasından da etkilen[miştir]”. Reflections Devrim’in en şiddetli tezahürlerinden, terörden, kral katlinden, kendi evlatlarını yemesinden ve askerî bir diktatörlüğün ortaya çıkmasından önce yazılmıştır. Ayrıca bu dönemde Devrim, İngiltere’de çok popülerdir. Wordsworth, “yaşamak saadetti o zaman” diye yazmış; James Fox ise, “dünyada bu zamana kadar vuku bulmuş en büyük olay! Ve en iyisi!” yorumunda bulunmuştur. Bu açıdan Burke’ün Fransız Devrimi’ne olan karşıtlığı, popüler bir anlayışı yansıtmamakta ve akıntıya karşı kürek çekmek gibi görünmektedir.

Burke’e göre tek kişinin despotizmi ve halkın despotizmi, kendi ifadeyle “mutlak monarşi ve mutlak demokrasi” aynı etik karaktere sahiptir. Bu konuda “demokrasinin despotlukla çarpıcı benzerlikler taşıdığını... mutlak demokrasinin bir cumhuriyetin güvenli anayasası olmaktan çok, yozlaşmış ve bozulmuş bir hali olduğunu” düşünen ve ikisini de meşru hükümet şekilleri arasına almayan antik düşünörlere ve özellikle Aristoteles’e referansta bulunan Burke’e (1993: 125) göre, önemli olan iktidarın gücünü sınırlayacak toplumsal ve siyasal mekanizmaların bulunmasıdır.<sup>49</sup> Mutlak monarşi de mutlak demokrasi de, bu sınırlayıcı ve dengeleyici mekanizmaları yok etmekte ve keyfî bir yönetim oluşturmaktadır. Burke bir bütün olarak despotizme karşı çıkarken despotik bir demokrasinin, despotik bir monarşiden daha da kötü olduğunu özellikle vurgulamaktadır. Son kırk yıla ilişkin bir gözlem yapıldığında, Fransız demokrasisinin Avrupa’daki bütün keyfî iktidarların sergilediği adaletsizlik ve despotluğu birkaç ay içinde gerçekleştirdiğinin fark edileceğini belirten Burke’e (1999b: 554) göre, “çokluğun despotizmi çoğaltılmış bir despotizmdir.” Bununla birlikte, bütünüyle demokratik bir biçimin istisnai olarak ve spesifik koşulların gereği zorunlu olabileceğini belirten Burke, bunun Fransa ve İngiltere gibi nüfusu fazla olan ve eşitsiz bir mülkiyet yapısına sahip olan büyük ölkeler için geçerli olmadığını belirtmektedir. Montesquieu gibi demokrasiye inanmayan Burke için, Fransa ve İngiltere gibi ölkelere uyan yönetim tarzı yukarıda özelliklerini belirttiğimiz

49 Burke’ün bu bağlamda Yunancasını aktardığı pasajda Aristoteles (1993: 118), demokrasinin en kötü türü olan aşırı demokrasi ile monarşilerin en kötüsü olan tiranlığın (despotluğun) benzer yönlerinden bahsetmektedir: “...genel niteliği tıpkı onun gibidir. Her ikisi de daha iyi sınıftan yurttaşlar üstünde efendilik ederler ve birinin kararları ötekinin buyruklardır; tiranın dalkavuşuna karşılık, halkın demagogu vardır; bunların ikisi de kendi alanlarında etkili olurlar, dalkavuklar tiranların üstünde, demagoglar bu türden halk toplulukları üstünde.”

ılımlı monarşidir. Burke'e (1993: 125-126) göre böyle ülkelerdeki demokraside, Fransa'da olduğu gibi, yurttaşların çoğunluğu azınlık üzerinde çok büyük bir baskı uygulayabilir ve azınlığa yapılan adaletsizlikler dayanılmaz derecede artabilir.

Bu noktada Burke, siyasette rasyonalizmin ve radikalizmin temsilcisi olarak gördüğü Fransa'daki devrimci yönetimi, bölgesel ve sınırlı bir tezahür olarak değil getirdiği evrensel doktrin ve teorik dogmalarıyla ülke sınırlarını aşan bir din gibi görmektedir. Fransız Devrimi'nin ürünü olan bu devlet anlayışı, "yeni ilkelere dayalı yeni bir yönetim türünün ilanıdır." "Yeni Fransız sisteminin dayandığı politik dogma... çoğunluğun... egemenliğidir." Bu anlayışa dayalı "tek doğal yönetim dışındaki diğer bütün yönetimler despotluk ve gasptır. Bu dogmayı uygulamaya sokabilmek için Fransa'daki cumhuriyetçiler ve onların diğer ülkelerdeki ortakları, her bir ülkede Fransız İnsan Hakları temeline dayanan yeni bir devlet oluşturmak amacıyla, eski kurumların bütün izlerini yok etmeyi her zaman kendi görevleri ve kamusal işleri addetmişlerdir... [Bu görevlerini] kalıtımsal yetki ve memuriyetleri/görevleri bütünüyle ilga ederek, insanların durumlarını eşit düzeye getirerek, (paranın fark yarattığı yerler hariç) toprak/bölge ile itibar arasındaki bütün ilişkiyi kopartarak, soyluluk, büyük toprak sahipliği ve Kilise kurumlarının her türünü lağvederek..." yerine getirmişlerdir (Burke, 1999a: 501-502).

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi görüntüde demokratik olan insanların evrensel haklarına dayalı bu anlayış, Burke'ün nazarında Fransız ulusunun asıl unsurlarını yok etmekte ve kalabalıklara aşıladığı inanç ve değerlerle, istikrarlı bir düzenin ve medeniyetin gerekliliklerini ortadan kaldırmaktadır. Fransız devrimciler kitleleri "her medeni, ahlaki ve sosyal hatta doğal ve içgüdüsel duygu, alışkanlık ve uygulamadan [kopartmakta]; onları sistematik olarak vahşiler [medenî olmayanlar] haline getirmekte, onların ciddi ve erdemli bir düzenlemenin araçları olmasını ya da her ne isim altında olursa olsun bir düzenle uzlaşmasını imkânsız kılmaktadır" (Burke, 2021: 419). Burke, devrimcilerin politikalarıyla kitlelerin, özellikle soyluluk ve dinin kültürel aktarımını sağladığı hiyerarşi, boyun eğme, sadakat vb. gibi değerlerden ve buna uygun davranış biçimlerinden kopartılmasında, sadece Fransa için değil en başta İngiltere ve diğer ülkeler için hatta bir bütün olarak medeniyet için büyük ve yıkıcı bir tehdit görmektedir. Devrimcilerin amacı, İngiltere'deki bazı destekçilerinin sandığı gibi sadece mutlak monarşileri yıkmak değildir; onlar toplumsal düzenin temelini oluşturan hiyerarşi ilkesinin temeline saldırmakta ve "her bir sıradan insanın eline efendisinin kalbine saptırması için bir hançer vermektedir" (O'Neill, 1999: 335).

Kısaca diyebiliriz ki Burke’e göre, siyasal mekanizmalar aracılığı ile radikal bir toplumsal yenilenme projesini hayata geçirmeye çalışanlar, gerçekte insana ilişkin bütün konularda ‘olan’ ve ‘olması gereken’ arasında kapatılması imkânsız olan bir uçurum yaratmaktadır. Siyasal faaliyetleri mevcut yapıyı paranteze alarak olması gereken ideal bir düzen kurgusundan hareketle yönlendirmek, insan ve toplumun karmaşık doğasını aklın ya da matematiğin kesin ve net yargılarına uydurmaya çalışmanın göstergesidir. Ancak Burke’ün nazarında bu asla gerçekleşemeyecek bir durumdur. Çünkü insan ve toplumun mutluluğu ya da refahı birçok şeye bağlıdır ve çoğu zaman bir amacın gerçekleştirilmesi diğer bazı şeylerin zararına olacak şekilde yaşanmaktadır. Bir sorunun çözümü yeni ihtiyaç ve problemleri, yeni talepleri doğuran yeni bir durum yaratmaktadır. En önemlisi de bu durum, önceden kestirilemez bir biçimde sürüp gitmektedir.<sup>50</sup>

Çok katmanlı ve karmaşık bir yapıya sahip olan empirik gerçeklik, akılcı kurguların ürünü olan bir ideal tasarısından hareketle yönetilemez. Parkin’in (2000: 148) ifadesiyle, “hedef, toplumun mutlak ya da nihai gelişimi değil, gerçekleştirilebilir gelişimdir ve bu, sadece reform için coşku değil, bir mümkünat hissi de gerektirir. Bu, kendini sınırlamanın bir parçasına, siyasi eylemin neyi gerçekleştirmeyi umabileceği ve toplumsal sorumluluğun zorlamasız gelişimiyle neyin gerçekleştirilebileceğine ilişkin gerçekçi bir bilinçlilik olmalıdır.” İdeal bir özgürlük, ideal bir eşitlik ya da yüce devrimci ilkelere hareketle, empirik gerçekliğe istediğiniz gibi şekil vermeniz mümkün değildir. Çünkü kaçınılmaz olarak toplumsal yaşamda ve insan doğasının derinliklerinde kök salmış olan değerlerden, inançlardan, düşüncelerden ve pratiklerden hareket etmeniz gerekir. Burke’ün bu noktadaki vurguları; Platon’un, tanrılara göre olan ideal devletten (Politeia) daha gerçekçi olan ikinci bir ideal devlet (Nomoi) kurgusuna geçmesini açıklayan düşünce tarzına benzemektedir: Elimizdeki malzeme tanrısal insanlar değil, kusurlu doğaları ve sınırlı akıllarıyla günahkâr insanlardır. Rasyonel bir kurgudan hareketle bu insanları belirli bir kalıba oturtamazsınız. Toplumsal kural, kurum ve davranış şekilleriyle iç içe geçmiş olan kendi doğaları buna direnecektir.

Bu nedenle bir ideal kurguyu gerçekleştirme çabası, zorunlu olarak mevcut toplumsal kurum ve yapıları yıkmaya yönelecektir. Örneğin Rousseau’nun akla dayalı toplum sözleşmesi bu amaç için kurgulanmıştır. “İyi bir

50 Bu konularda Burke’e paralel çözümler yapan Isaiah Berlin’in ifadesiyle, “...sonuçların sonuçlarının bilinmeyen sonuçları için kanunlar yapamayız.” Berlin’in (1998: 94-104) ‘nihai bir çözüm’, ‘ideal bir kurgu’ fikrinden hareket etmenin toplumsal ve politik, kendi kelimeleriyle etik ve siyaset felsefesi alanındaki sonuçlarına ilişkin düşünceleri Burke’e çok benzemektedir.

yapıyı yükseltebilmek için, Lykurgos'un Sparta'da yaptığı gibi zemini temizlemek ve bütün eski malzemeyi ortadan kaldırmakla işe başlamak gerekli olduğu halde, bunun yerine durmadan onarmalar, düzeltmeler yapıldı" diyen Rousseau, toplum sözleşmesinde ifadesini bulan temel üzerinde sıfırdan inşa anlayışını savunmaktadır.<sup>51</sup> Bu ise Burke'ün nazarında, medeniyetin kazanımlarını yok etmek anlamına gelmektedir. Tek başına hareket eden özgürlük ya da eşitlik ruhu, aşırılığa ve toplumsal düzenin bozulmasına yol açacaktır. Bu nedenle bu ruh, her zaman geçmişin ve ataların örnekliğini dikkate alan bir çeşit ciddiyetle, ağırbaşlılıkla dengelenmelidir. Burke (1993: 34) tarihsel sürekliliğe ilişkin araçlar vasıtasıyla, tek başına sorumsuz ve yıkıcı olan özgürlüğün ya da eşitliğin, somut koşullar içinde gerçek saygınlığına ve soyluluğuna kavuşacağını ileri sürmektedir. Burke'ün radikal siyasal/toplumsal inşa projelerine olan karşıtlığı, 20. yüzyılın önemli düşünürlerinden Karl Popper tarafından da paylaşılmaktadır. Popper, özellikle Platon ve Rousseau'da açığa çıktığını düşündüğü ideal kurgularını ve bununla bütünleşen radikalizmi akla aykırı bulmaktadır. Popper'a (2000: 163) göre, akılcı temelde savunulan radikal projeler gerçekte romantik bir tutumun sonucudur ve akıl dışıdır.

Özcesi Burke'ün siyaset-toplum ilişkisine yaklaşımı, toplumsal alanın önceliğini vurgulayan bir çerçeveye oturmaktadır. Politik aktörler toplumsal düzenlemeler konusunda bütünüyle özgür değildirler; çoğu zaman sorunları, hedefleri ya da yürüyecekleri yolu seçme imkânına sahip olmaksızın olayların akışına göre hareket ederler. Olayların akışını şekillendiren ise, insan ve toplumun karmaşık doğasıdır. Dolayısıyla önceden tasarlanmış bir şablonu insan ve topluma empoze etmeye çalışmak doğru değildir. Mevcut pratik sorunlara soyut ilkelerden hareketle ideal çözümler üretilemez. Burke (1993: 169-170) sürekliliğe, temkinli olmaya ve evrimci yaklaşıma vurgu yaparak toplumsal yaşamın kendi iç gelişmesini dikkate alan genel bir norm sunmaktadır:

Cansız madde üzerinde çalışırken bilgeliğin parçası olan dikkat ve temkin, yıkma ve yapmalarımızın konusu kereste ve tuğla değil de durum, hal ve alışkanlıkların aniden değiştirilmesiyle mutsuz olabilecek duygulu varlıklar ise görevin bir parçası haline gelir... Toplumsal hedefler için bir çaba olan siyasi düzenleme, sadece toplumsal vasıtalarla yapılacaktır. Burada zihin/fikir, zihninle/fikirle işbirliği yapmak zorundadır. Hedeflediğimiz bütün iyi şeyleri gerçekleştirebilecek zihinlerin/fikirlerin bu birliğini başarmak için zamana ihtiyaç vardır. Sabrımız gücümüzden daha faydalı olacaktır...

51 "Ona [Rousseau'ya] göre, kamusalılığı amaç edinmeksizin yanlış bir şekilde kurulan bozuk, kötü devletleri düzeltmeye çalışmanın hiçbir anlamı yoktur. Bu düşüncesiyle reformizmi yadsıyan Rousseau, her şeye sıfırdan başlampa doğru bir temel üzerinde devletin inşa edilmesinin zorunlu olduğunu belirtir. Bu temel toplum sözleşmesidir." (Ağaoğulları, 2006: 73).

Yavaşça fakat devamlı bir ilerlemeyle her adımın sonucu izlenir; birinci adımın iyi ya da kötü olan sonucu, ikincisi için bize ışık tutar ve böylece bütün dizi boyunca güven ile yürürüz. Sistemin parçalarının uyum içinde işlediğini görürüz. En ümit verici mekanizmalardaki gizli eksiklikler ortaya çıktıklarında hazırlıklı oluruz. Bir menfaati, mümkün olduğunca diğeri için feda etmeyiz. Denkleştirir, uzlaştırır, dengeyi kurarız. İnsanların zihinleri ve işlerinde mevcut olan çeşitli anormallikler ve çelişik ilkeleri, tutarlı bir bütün içinde birleştirme imkânına sahip oluruz. Böylece basit bir üstünlük değil, daha nitelikli bir fazilet ortaya çıkar.

## Sonuç

Burke, çoğu zaman sunulduğu gibi bir değişim ya da dönüşüm karşıtı değildir fakat bir devrim karşıtıdır. Ancak bu karşıtlık İngiliz ve Amerikan Devrimlerini onaylamasını hatta desteklemesini engellemeyen bir çerçevede yer almaktadır. Burke’ün düşünceleri açısından buradaki önemli unsur Fransız Devrimi’ne olan karşıtlıktır. Burke’ün bu karşıtlığı kendi tarihselliği açısından ‘anlaşılabilir’ bir bağlamda ifade edilmiştir. Tabii ki Burke’ün Aydınlanma ve Fransız Devrimi arasında kurduğu ilişkilerin ya da Devrim’e ilişkin genel ve spesifik eleştirilerinin ne kadar doğru ya da gerçekçi olduğu bütünüyle tartışmaya açıktır. Genel bir bakışla ifade edecek olursak Burke’ün bu çatışmalar içindeki konumu, Britanya’daki toplumsal ve siyasal ‘düzen’i eleştirelliğin ve bunun sonucu olarak gördüğü radikalizmin yıkıcı sonuçlarından korumayı amaçlayan bir devlet adamı tavrına denk düşmektedir: Temel sorunsal, insan doğası ve toplumsal/siyasal gerçekliğin birikimsel sonucu olarak görülen mevcut liberal düzenin radikal tehditler karşısında en az hasarla nasıl sürdürüleceğidir.

Burke’ün bazı konularda oldukça gerçekçi çözümler yaptığını belirtmek gerekir. Savunduğu sınıfsal çıkarlar ve bu çerçevedeki duygusal metinlerini bir kenara bırakacak olursak Fransız Devrimi’ne ilişkin değerlendirmeleri bazı açılardan oldukça öngörülüdür. Burke daha cumhuriyet ilan edilmemiş, kralın kafası kesilmemiş, terör yaşanmamışken Devrim’e karşı tavrı takınmıştır. Ayrıca Burke’ün, Fransa’daki olayların bir şekilde askerî bir diktatörlüğe varacağını kestirmesi haklı çıkmıştır. Fransa’daki devrimin sınıfsal temelleri ve zaman içinde alacağı şekil üzerine dair düşüncelerinin de birçok noktada isabetli olduğu söylenebilir. Ancak Fransız Devrimi’ne olan şiddetli ve duygusal karşıtlığı, bazı noktalarda aşırı ve abartılı yorumlarda bulunmasına yol açmıştır. Çünkü bu karşıtlık bütüncüldür yani Devrim’in olumlu ve olumsuz yönleri arasında ayırım yapmayı ya da olumlu yönlerinin de bulunduğunu kabul etmeyi reddetmektedir. Devrim’in getirdiklerini ve götürdüklerini inceleyerek bir sonuca varmaya çalışmak yerine ‘devrim’

olgusunun kendisine temelden karşı çıkmaktadır. Bu açıdan Alexis de Tocqueville'in Devrim yorumlarının çeşitli açılardan daha sağlıklı olduğunu söyleyebiliriz. Ancak Burke'ün 1790'da Tocqueville'in ise, 1856'da yazdığını unutmamak gerekir. Bir düşünür gelecek hakkında yazarken ötekisi geçmiş hakkında yazmaktadır. Ayrıca spesifik konulardaki farklı yorumlarına rağmen Burke ve Tocqueville'in düşünceleri arasında genel bir uyum bulunduğu da gözden kaçırılmamalıdır.

Burke'ü argümanlar radikal düşünce ve akımlara karşı bir panzehir işlevini yerine getirmektedir. Alt sınıfların siyasallaşmasının düzen açısından yaratacağı tehdide ilişkin kaygı ve siyasal temsilin genişlemesi korkusu, Burke'ü siyasal düşüncenin temel özelliklerinden birisi olarak kalmıştır. Bu itibarla, daha eşitlikçi bir toplumsal yapıyı savunan hatta bunun vasıtası olarak devrimci dönüşümü öneren sosyalist düşünceler, Burke'ü anlayışın tam karşı kutbunda yer almaktadır. Gerçekte bu konumlanış 20. yüzyılda da devam etmiştir. Burke'ün liberalizm ve muhafazakârlık sentezi olarak görülebilecek düşünceleri yani Burke'ün liberal muhafazakârlığı, sosyalist ya da komünist akımların karşısına çıkartılmıştır. Çünkü Burke'ü ideolojinin liberal özü; onu, soldan çıkan eşitlikçi düşüncelere karşı kullanılacak elverişli bir araç hâline getirmektedir.

Bize göre, 20. yüzyılın ikinci yarısında diğer klasik muhafazakâr düşünürlerin değil de Burke'ün gündeme gelmesinde düşüncesindeki liberalizm-muhafazakârlık sentezinin çok önemli bir rolü bulunmaktadır. Burke bir yandan Adam Smith'in ekonomiye ilişkin düşüncelerini benimserken öte yandan geleneği, teamülü, alışkanlığı, tarihsel sürekliliği, pratik aklı da benimseyerek savunmaktadır. İngiliz Devrimi'nin ürünü olan ticari toplumu ve siyasal sistemi destekleyen bir Whig olan düşünür, öte yandan muhafazakâr ideolojinin kurucu babası olarak kabul edilmektedir. Ancak Burke'ün düşüncesinde muhafaza edilecek olan Orta Çağ'ın toplumsal ve siyasal sistemi değildir; insan doğasının işleyişinin ürünü olarak evrimsel bir süreçte meydana gelmiş ticari toplumun yapısı ve siyasal sistemidir. Burke bu ticari toplumun tarihsel kökenlerine ve bu çerçevede değişim güçlerinden çok süreklilik güçlerine dikkati çektiği için, anti-modern ve anti-liberal bir düşünür olarak görülebilmiştir. Bizce yanlış bir okumanın sonucu olan bu yorum tarzı, onun İskoç Aydınlanması ile olan entelektüel bağını ve bu temele dayanan başlıca düşüncelerini göz ardı etmektedir. Burke'ün düşüncelerinin liberal özü, onu 20. yüzyılın ikinci yarısında aktüelleştiren temel unsur olarak görülebilir. Bu belki de Burke'ü de aşan bir çerçevede bu damardaki muhafazakâr düşüncenin liberalizmle olan akrabalığının bir sonucudur.



## Kaynakça

- Ağaoğulları, M. A. (2006). *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- ..... (2010), "Önsöz", Fatih Duman, *Aydınlanma Eleştirisinden Devrim Karşıtlığına: Edmund Burke, İçinde*, Ankara: Liberte Yayınları, ss. 15-23.
- Ağaoğulları, M. A.; Zabcı, F. Ç., Ergün, R. (2006). *Kral-Devletten Ulus-Devlete*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Aristoteles. (1993). *Politika*. 4. Baskı. Çev. Mete Tunçay. İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları
- Berlin, I. (1998). *İdeal Arayışı Üstüne*. Çev. Mustafa Erdoğan. *Liberal Düşünce*, 3, 12, Güz, 1998, 94-104.
- Burke, E. (1987). *A Philosophical Enquiry into the Origin of Our Ideas of the Sublime and Beautiful (1757)*. (Ed.) J. T. Boulton, Oxford: Basil Blackwell.
- ..... (1993). *Reflections on the Revolution in France (1790)*, Oxford-New York: Oxford University Press.
- ..... (1993a). "Letter to a Member of the National Assembly", *Reflections, İçinde, Appendix*, 251-292.
- ..... (1999). "Letters on a Regicide Peace", *The Portable Edmund Burke*, (ed.) Isaac Kramnick. New York: Penguin Books, ss. 517-530.
- ..... (1999a) "Thoughts on French Affairs", *The Portable Edmund Burke*. (Ed.) Isaac Kramnick. New York: Penguin Books, ss. 499-507.
- ..... (1999b). "To Captain Mercer", *The Portable Edmund Burke*. (Ed.) Isaac Kramnick. New York: Penguin Books, ss. 553-556.
- ..... (1997). "An Appeal from the New to the Old Whigs (1791)", *Selected Writings and Speeches*. (Ed.) Peter J. Stanlis. Washington, D.C.: Regnery Publishing, ss. 626-657.
- ..... (2021). "Remarks On The Policy of The Allies With Respect to France: With an Appendix". *The Works of The Right Honourable Edmund Burke, vol. IV*, <http://www.gutenberg.org/browse/authors/b#a842>, The Project Gutenberg EBook, ss. 403-471.
- Cranston, M. (2000). "John Locke ve Rızaya Dayalı Hükümet". (Ed.) David Thomson. *Siyasi Düşünce Tarihi*. 3. Baskı. Çev. Ali Yaşar Aydoğan vd., İstanbul: Şule Yayınları
- Dıcey, A. V. (1918). "Burke on Bolshevism", *The Nineteenth Century and After, Vol. LXXXIV, Temmuz-Aralık, 1918*. Spottiswoode, Ballantyne & Co Ltd., London.
- Duman, F. (2010; 2017). *Aydınlanma Eleştirisinden Devrim Karşıtlığına: Edmund Burke*. Ankara: Liberte Yayınları; Kadim Yayınları (2. Baskı)
- Eagleton, T. (2003). *Estetiğin İdeolojisi*. Çev. Bülent Gözkan, Hakkı Hünler vd. Ankara: Doruk Yayınları.
- Furniss, T. (1993). *Edmund Burke's Aesthetic Ideology -Language, gender and political economy in revolution-*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gregg, S. (2002). *A New Name for an Old Whig, Policy*, 18, 1, Güz, 2002, 39-45.
- Hampsher-Monk, I. (2004). *Modern Siyasal Düşünce Tarihi -Hobbes'tan Marx'a Büyük Siyasal Düşünürler-*. Çev. Necla Arat vd. İstanbul: Say Yayınları.
- Hampson, N. (1991). *Aydınlanma Çağı*. Çev. Jale Parla. Hürriyet Vakfı Yayınları

- Hayek, F. A. V. (2005). Özgürlük, Akıl ve Gelenek. Çev. Yusuf Ziya Çelikkaya. *Liberal Düşünce*, 37, 45-58.
- Hirschman, A. O. (1994). *Gericiliğin Retoriği*. Çev. Yavuz Alogan. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kilcup, R. W. (1977). Burke's Historicism. *Journal of Modern History*, 49, September, 1997, 394-410.
- Lewis, G. (2000). "Fransız Devrimi 1789-99", *Batı'da Devrimler ve Devrimci Gelenek 1560-1991*. (Der.) David Parker. Çev. Kemal İnal. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 118-141.
- Miller, D. (1994). "David Hume", *Blackwell'in Siyasi Düşünce Ansiklopedisi*. I. Cilt. Ankara: Ümit Yayıncılık
- Mitchell, L.G. (1993), "Explanatory Notes", Edmund Burke, *Reflections*, İçinde, ss. 293-322.
- Neocleous, M. (2015). *Canavar ve Ölü -Burke, Marx, Faşizm-*. Çev. Ahmet Bekmen. İstanbul: h2o kitap yayınları.
- Nisbet, R. (1997). "Muhafazakârlık", Çev. Erol Mutlu; T. Bottomore, R. Nisbet, *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*, Yayına Hazırlayan: Mete Tunçay ve Aydın Uğur. Ankara: Ayrac Yayınevi, ss. 93-127.
- O'neill, D. I. (1999). *A Revolution in Morals and Manners: The Burke-Wollstonecraft Debate*. Doktora Tezi. Los Angeles: University of California
- Paine, T. (1998). *İnsan Hakları*. Çev. M. O. Dostel. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Parkin, C. W. (2000). "Burke ve Muhafazakâr Gelenek", (Ed.) David Thomson. *Siyasi Düşünce Tarihi*. Çev. Aydoğan vd. İstanbul: Şule Yayınları.
- Pocock, J. G. A. (1989). Edmund Burke and the Redefinition of Enthusiasm: the Context as Counter-Revolution. *The French Revolution and the Creation of Modern Political Culture*, (Ed.) Francois Furet ve Mona Ozouf. Oxford: Pergamon Press, 3, 1989, 19-43.
- Pocock, J. G. A. (1985). *Virtue, Commerce, and History -Essays on Political Thought and History, Chiefly in the Eighteenth Century-*. Cambridge & New York: Cambridge University Press.
- Popper, K. (2000). *Açık Toplum ve Düşmanları*. Cilt I. 4. Baskı. Çev. Mete Tunçay. İstanbul: Remzi Kitabevi
- Tocqueville, A. D. (2004). *Eski Rejim ve Devrim*. Çev. Turhan Ilgaz. 2. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları
- Trask, S. (2005). Enflasyon ve Fransız Devrimi: Bir Parasal Facianın Hikâyesi. Çev. Bilal Canatan, *Liberal Düşünce*, 10, 37, Kış 2005, 87-94.
- White, S. K. (1993). Burke on Politics, Aesthetics, and The Dangers of Modernity. *Political Theory*, August, 1993, 507-527.
- ..... (1994). *Edmund Burke: Modernity, Politics and Aesthetics*. London: Sage Publication.